

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Ateliér arteterapie

Bakalářská práce

**Pohled na roli sociálních pracovníků
působících v oblasti sociálních služeb
pro lidi s postižením prostřednictvím
tematických koláží**

Vypracovala: Markéta Nidetzká

Vedoucí práce: Mgr. Luboš Krninský, Ph.D.

České Budějovice 2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem autorem této kvalifikační práce a že jsem ji vypracovala pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

V Českých Budějovicích dne 28. 12. 2023

Markéta Nidetzká

.....

Poděkování

Chtěla bych poděkovat Mgr. Luboši Krninskému, Ph.D. za odborné vedení, za vstřícný přístup a za rady, které mi v průběhu zpracování bakalářské práce poskytl. Také bych ráda poděkovala všem účastnicím a účastníkům výzkumu za čas a úsilí, které věnovali vytvoření artefaktů, díky nimž mohla vzniknout praktická část této práce.

Abstrakt

Bakalářská práce se věnuje roli sociálních pracovníků působících v oblasti sociálních služeb pro lidi se zdravotním postižením. V teoretické části je pojednáno o sociální práci, o roli a osobnosti sociálního pracovníka i o tématech motivace a emocí, jak obecně, tak v kontextu profese. Spolu s tématy prevence a duševní hygieny jsou také zmíněna rizika a úskalí spojená s profesí sociálního pracovníka. Pro zasazení tématu práce do kontextu se teoretická část také krátce věnuje problematice lidí s postižením a práci s nimi. Konečně je také přiblížena arteterapeutická technika koláže. Praktická část práce analyzuje uvědomované a neuvědomované motivy a emoce zapojených sociálních pracovníků pracujících s lidmi s postižením, a to prostřednictvím tematických koláží a polostrukturovaných rozhovorů. Na základě symbolické interpretace koláží se podařilo najít obsahy, které se v různé míře lišily od sdělení v rozhovorech.

Klíčová slova: sociální pracovník, role, profese, emoce, motivace, lidé s postižením, koláž, arteterapie

Abstract

The bachelor's thesis deals with the role of social workers working in the field of social services for people with disabilities. The theoretical part discusses social work, the role and personality of a social worker, as well as the topics of motivation and emotions, both in general and in the context of the profession. Together with the topics of prevention and mental hygiene, the risks and pitfalls associated with the profession of a social worker are also mentioned. To put the topic of the thesis into context, the theoretical part also briefly deals with the issue of people with disabilities and working with them. Finally, the art therapy technique of collage is also introduced. The practical part analyzes the conscious and unconscious motives and emotions of participating social workers working with people with disabilities, through thematic collages and semi-structured interviews. Based on the symbolic interpretation of the collages, it was possible to find contents that differed to varying degrees from the messages in the interviews.

Keywords: social worker, role, profession, emotions, motivation, people with disabilities, collage, art therapy

OBSAH

ÚVOD	7
I. TEORETICKÁ ČÁST	8
1 SOCIÁLNÍ PRÁCE	8
1.1 Sociální práce.....	8
2 SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK	10
2.1 Legislativní vymezení profese sociálního pracovníka	10
2.2 Role sociálního pracovníka	11
2.3 Osobnost a dovednosti sociálního pracovníka.....	13
2.4 Vnímání profese sociálního pracovníka	14
3 MOTIVACE	15
3.1 Pojem motivace.....	15
3.2 Dělení motivace.....	16
3.3 Teorie motivace.....	17
3.4 Motivace k profesi sociálního pracovníka	19
3.4.1 Uvědomované motivy	19
3.4.2 Neuvědomované motivy	20
3.4.3 Pracovní motivace	23
4 EMOCE.....	24
4.1 Pojem emoce.....	24
4.2 Teorie emocí.....	25
4.3 Emoce v profesi sociálního pracovníka	26
4.3.1 Lítost a soucit.....	26
4.3.2 Stres a frustrace.....	27
4.3.3 Emoční gramotnost/inteligence	28
5 ÚSKALÍ SPOJENÁ S PROFESÍ SOCIÁLNÍHO PRACOVNÍKA.....	29
5.1 Syndrom vyhoření	29
5.2 Fáze syndromu vyhoření	30
5.3 Práce se syndromem vyhoření a prevence, duševní hygiena	31
6 LIDÉ S POSTIŽENÍM A PRÁCE S NIMI	33
7 KOLÁŽ JAKO NÁSTROJ	36

7.1	Technika koláže v kontextu dějin umění.....	36
7.2	Koláž v arteterapii.....	36
7.2.1	Projekce	37
7.2.2	Výhody koláže.....	37
7.2.3	Profesní koláž.....	38
7.2.4	Chladná koláž.....	38
II.	PRAKTICKÁ ČÁST	40
8	CHARAKTERISTIKA VÝZKUMU	40
8.1	Výzkumné otázky.....	40
8.2	Metodologie výzkumu.....	40
8.2.1	Kvalitativní výzkum	40
8.2.2	Nástroje výzkumu a průběh sběru dat	41
8.3	Charakteristika výzkumného vzorku	42
8.4	Průběh výzkumu	42
8.5	Etika výzkumu.....	43
9	KAZUISTIKY	44
9.1	Vendelín, 29 let	44
9.2	Matylda, 28 let	49
9.3	Sára, 38 let.....	53
9.4	Hedvika, 28 let.....	56
9.5	Bernadeta, 41 let.....	61
9.6	Monika, 42 let.....	64
9.7	Žaneta, 32 let.....	68
10	VÝSLEDKY VÝZKUMU A DISKUSE	73
	ZÁVĚR.....	78
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	79
	SEZNAM PŘÍLOH	83
	Příloha č. 1: Zadání koláží.....	84
	Příloha č. 1: Otázky k polostrukturovanému rozhovoru.....	85
	Příloha č. 3: Výstupy z rozhovorů	86

ÚVOD

Práce přibližuje pohled na roli sociálního pracovníka v kontextu jeho působení v sociálních službách pro lidi s postižením. Teoretická část legislativně vymezuje obor sociální práce i osobu sociálního pracovníka, věnuje se rolím, osobnosti sociálních pracovníků a vnímání této profese veřejností. V dalších kapitolách jsou přiblížena témata motivace a emocí, a to jak obecně, tak i v kontextu zmíněné profese. Nejsou opomenuta ani případná úskalí spojená s profesí sociálního pracovníka, syndrom vyhoření a rizikové faktory, které k němu mohou vést. V této souvislosti je zmíněno i téma prevence a duševní hygieny. Další kapitola nastiňuje problematiku osob se zdravotním postižením, konečně je zmíněna technika koláže — arteterapeutická projektivní metoda, která je následně v praktické části použita jako jeden z nástrojů výzkumu. V praktické části je po charakterizování metodologie výzkumu prezentováno sedm případových studií, z nichž každá je složena ze symbolické interpretace tematických koláží vypracovaných osobami, které v rámci své pracovní role v sociálních službách přicházejí do přímého kontaktu s lidmi s postižením. Rozbory se zaměřují na vnímání profesních rolí jednotlivými účastníky a jsou v nich diskutovány jejich uvědomované a neuvědomované motivy a emoce i vztah ke klientům.

Téma práce jsem si zvolila jednak na základě inspirace vlastní tříletou zkušeností s prací s lidmi s postižením, kterou hodnotím jako jednu z psychicky a energeticky nejnáročnějších v mém dosavadním pracovním životě, i když nabízela i spoustu možností seberealizace a pocit naplnění. Zajímalo mě, jak kolegové pracující na jiných pozicích, v jiných organizacích nebo s klienty s jinými druhy zdravotního postižení na svou profesi nahlízejí, jak prožívají různá specifika spojená s tímto zaměstnáním, a jaké jsou jejich motivace k této práci. S rostoucí tendencí k inkluzi všech typů jinakosti vnímám toto téma jako ve společnosti velmi přítomné. Zájem o studium sociální práce a příbuzných oborů je stále velký, a to i přes velmi rychlý technologický vývoj nebo podprůměrné finanční ohodnocení sociálních pracovníků. Širší veřejnost ale tuto profesi stále nedostatečně oceňuje, a často si neuvědomuje míru její potřeby nebo všechna úskalí, která se k ní mohou vázat. Podobně málo viditelná bývá i skupina lidí s postižením, i když stín minulého režimu se v této oblasti již daří překračovat a lidé s postižením jsou stále více začleňováni do běžné společnosti.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 SOCIÁLNÍ PRÁCE

Tato kapitola je věnována nastínění oblasti sociální práce obecně. Zmiňuje některé definice a základní pojmy, zabývá se roztříděním činností sociální práce v rámci sociálních služeb, a také jejich formám. Definice sociální práce jako dynamického oboru, který se mění dle situace ve společnosti, není zcela jednoznačná, a podobně rozvětvené a podrobné je členění sociálních služeb, sociálních činností nebo zařízení sociálních služeb. Proto je v této práci uvedené spíše stručné shrnutí potřebné k zasazení tématu práce do kontextu.

1.1 Sociální práce

Mezinárodní federace sociálních pracovníků definuje sociální práci jako:

na praxi založenou profesi a akademickou disciplínu, která podporuje sociální změny a rozvoj, sociální soudržnost, zplnomocnění a posilování svobody lidí. Pro sociální práci jsou stěžejní principy sociální spravedlnosti, lidských práv, kolektivní odpovědnosti a respektu k rozmanitosti. Tvořená je na základech teorie sociální práce, společenských a humanitních věd i vlastních původních znalostí. Sociální práce zapojuje lidi a společenské struktury do řešení životních výzev a zvyšování životní pohody (IFSW, 2014).

Tato globální definice je následně rozšiřována na národních a regionálních úrovních. V českém prostředí se setkáváme například s definicí Oldřicha Matouška, jednoho z nejvíce citovaných odborníků na danou problematiku. Sociální práce je „společenskovední disciplínou i oblastí praktické činnosti, jejímž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů. (...) opírá se jednak o rámec společenské solidarity, jednak o ideál naplňování individuálního lidského potenciálu“ (Matoušek et al., 2001, s. 10). Zároveň ale Matoušek upozorňuje na to, že sociální práce je neustále se vyvíjející disciplína, formuje se dle měnící se společnosti a jejích aktuálních potřeb a problémů. Nemůže tedy být oborem s jednoznačně vymezeným obsahem (Matoušek et al., 2001). Obecně se tedy dá říci, že sociální práce se zaměřuje na skupinovou nebo individuální pomoc lidem, kteří se ocitli v obtížné životní situaci.

Sociální pracovníci poskytují odbornou podporu rodinám nebo jednotlivcům, ať už se potýkají s finančními, zdravotními nebo sociálními komplikacemi.

V české legislativě se sociální prací a sociálními službami zabývá primárně „Zákon č. 108/2006 Sb., O sociálních službách“, jehož zavedení bylo milníkem, díky kterému se sociální práce stala legislativně zakotvenou profesí a začala se tak postupně více profesionalizovat (Vojtíšek, 2017). Tento zákon dále sociální služby dělí do tří základních kategorií, a to služby sociální péče, služby sociální prevence a služby sociálního poradenství. Tyto sociální služby lze poskytovat formou **terénní** (uživateli jsou služby poskytovány v pro něj přirozeném sociálním prostředí, např. doma), **ambulantní** (uživatel dochází do zařízení sociálních služeb) nebo **pobytovou** (například domovy pro seniory, chráněné bydlení, týdenní stacionáře). Mezi základní činnosti při poskytování sociálních služeb patří:

pomoc při zvládnutí běžných úkonů péče o vlastní osobu, pomoc při osobní hygieně nebo poskytnutí podmínek pro osobní hygienu, poskytnutí stravy nebo pomoc při zajištění stravy, poskytnutí ubytování, popřípadě přenocování, pomoc při zajištění chodu domácnosti, výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, základní sociální poradenství, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně-terapeutické činnosti, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí, telefonická krizová pomoc, nácvik dovedností pro zvládnutí péče o vlastní osobu, soběstačnosti a dalších činností vedoucích k sociálnímu začlenění, podpora vytváření a zdokonalování základních pracovních návyků a dovedností (Zákon č. 108/2006).

2 SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK

Tato kapitola se věnuje profesi sociálního pracovníka z vícero úhlů: vymezuje profesi pracovníků působících v sociálních službách s ohledem na jejich zaměření, kvalifikaci k výkonu povolání a částečně i náplň práce. Dále se věnuje osobnosti sociálního pracovníka, nahlíží na jeho roli a zmiňuje všeobecné vnímání této profese.

2.1 Legislativní vymezení profese sociálního pracovníka

Výše zmíněné činnosti jsou vykonávány pracovníky, kteří splňují podmínky pro výkon činnosti v sociálních službách, tj. mají kýženu průpravu a potřebné odborné znalosti. Okruhy těchto pracovníků jsou v zákoně č. 108/2006 vyjmenované následovně: **a) sociální pracovníci, b) pracovníci v sociálních službách, c) zdravotničtí pracovníci, d) pedagogičtí pracovníci, e) manželští a rodinní poradci** a další odborní pracovníci, kteří přímo poskytují sociální služby.

Charakter práce zdravotnických a pedagogických pracovníků či manželských poradců se již mírně odchyľuje od samotné sociální práce a od tématu, který má tato bakalářská práce za cíl rozvést. Proto se více zmíním pouze o prvních dvou skupinách, které také tvoří ty nejpočetnější.

Pro oba typy legislativně vymezených pracovníků je k výkonu činnosti nutným předpokladem plná svéprávnost, bezúhonnost a zdravotní způsobilost. Zásadní rozdíl mezi sociálním pracovníkem a pracovníkem v sociálních službách, je jejich vzdělání, a tudíž i oficiální kvalifikace k vykonávání činností výše zmíněných. **Sociálním pracovníkem** se stává ten, kdo vystudoval vysokou nebo vyšší odbornou školu v oblasti sociální práce, speciální nebo sociální pedagogiky nebo příbuzných oborů. Je oprávněn se podílet na vykonávání sociálního šetření, mapování sociální situace klientů, řešení sociálně-právních problémů, poskytování poradenství, zastává převážně analytickou, metodickou a koncepční činnost v sociální oblasti. Pro kvalifikaci na **pracovníka v sociálních službách** je nutné mít ukončené minimálně základní vzdělání a absolvovaný akreditovaný kvalifikační kurz „pracovníka v sociálních službách“. V praxi pak tento pracovník zastává převážně přímou obslužnou péči o klienty, základní nepedagogickou činnost, pečovatelskou činnost, asistenci nebo může pod dohledem sociálního

pracovníka vykonávat i základní sociálně poradenskou či pedagogickou činnost atp. (Zákon č. 108/2006).

Jelikož v realitě se agenda těchto dvou typů pracovníků často velmi prolíná a jejich přímý každodenní kontakt s klienty se v některých zařízeních nebo organizacích nemusí tolik lišit, je v této práci použito zjednodušující označení „**sociální pracovník**“ pro oba dva typy pracovníků, a to i z toho důvodu, že kvalifikace participantů v praktické části není pro cíl práce zásadní.

Konání všech pracovníků působících v sociálních službách je ohraničeno jednak právy a povinnostmi definovanými právním systémem, dále směrnicemi konkrétního zaměstnavatele a v neposlední řadě také profesními standardy a etickým kodexem, což je zásadní z důvodu zajištění ochrany klientů při zasahování do jejich života (Matoušek et al., 2003).

2.2 Role sociálního pracovníka

Na roli sociálního pracovníka lze nahlížet z různých stran. Někteří autoři ji popisují na základě konkrétních činností, které na pracovišti zastávají – například pečovatel, poradce, manažer atd. (Řezníček, 2000).

Krhutová (2013) vymezuje roli sociálního pracovníka **v kontrastu s rolí klienta** se zdravotním postižením. Polemizuje o jeho roli odborníka na danou oblast. Uvádí, že na rozdíl od klienta, má pracovník svobodnou volbu do problematiky postižení vstoupit či z ní **vystoupit** a má ji pouze zprostředkovanou praxí nebo studiem. Zároveň ale poznamenává, že bez působení pracovníků by se pomoc a podpora lidem s postižením nerozvíjela.

Rolí sociálních pracovníků obecně se zabývá Banksová. Rozlišuje několik typů sociálních pracovníků podle jejich přístupu k praxi a k etickým dilematům, která se mohou objevit jako důsledek střetu osobních hodnot a legislativních i organizačních pravidel. Předpokládá, že v realitě se nevyskytují tyto typy samostatně, ale kombinovaně:

Angažovaný sociální pracovník svou profesní identitu sociálního pracovníka vnímá druhotně – v práci i mimo ni aplikuje stejné morální hodnoty, které se zakládají na rovnosti, empatii, péči, respektu a upřímném zájmu o druhého. Úskalím pro tento

typ pracovníka je možná tendence k vytvoření osobních vztahů s klientem bez profesionálních hranic nebo k syndromu vyhoření.

Radikální sociální pracovník do své profese také vkládá vlastní hodnoty, ale v centru jeho zájmu stojí obecný princip spravedlnosti a společenská změna, ne nutně vlastní pečování o konkrétní klienty. Jde mu tedy spíše o ideologii jako takovou.

Byrokratický sociální pracovník odděluje své osobní hodnoty, profesní hodnoty a hodnoty svého zaměstnavatele. V pracovním prostředí v přístupu ke klientům tedy vědomě využívá například manipulaci s cílem dostat je z jejich nepříznivé situace, ale v osobním životě by se toto jednání s jeho hodnotami neshodovalo.

Profesionální pracovník je autonomním specialistou a odborníkem. Jeho přístup ke klientům se řídí etickým kodexem. Středem zájmu je klient a jeho přání. Vztah s klientem se podobá spolupráci, ve vztahu jsou dodržovány profesionální hranice. Pracovník klientovi dává co nejvyšší možnou míru moci, svobody v rozhodování apod., ale zároveň na něj dohlíží (Banks, 1998, cit. podle Matoušek et al., 2003).

Úlehla (2005) se o pomáhajícím pracovníkovi v této souvislosti zmiňuje jako o **prostředníkovi** mezi sociálními normami (směrnicemi, pravidly, morálními a technickými normami) a způsoby klientů (tj. jejich postoji, názory apod.), přičemž záleží, ke které straně se přiklání více. Pokud stojí spíše na straně klienta, přisuzuje mu roli obhájce, pokud je spíše nestranným, může působit jako mediátor, koordinátor, katalyzátor atd., a v případě, že se přiklání spíše k sociálním normám, má dle autora roli agenta. V těchto rolích uplatňuje buď přístup **pomoci** nebo **kontroly**.

Roli sociálního pracovníka lze ale chápat i ze sociologického pohledu, jako „sociálně definované očekávání, jimiž se osoba s určitým statusem nebo sociálním postavením řídí“ (Giddens, 1999, s. 98). Každý člověk zastává ve společnosti několik rolí na základě svého pohlaví, rodinné situace, povolání atd., které mohou být buď tzv. **jevištní role** (pracovní, formální, stylizované, s určitými pravidly) nebo **zákulisní** (neformální, méně veřejné). Role je tedy i určitou formou sebe prezentace. Z pohledu analytické psychologie se na sociální roli můžeme dívat též optikou protikladu archetypů **persona** – **stín**, přičemž persona je maskou, souborem vlastností, kterými se chceme navenek

prezentovat a stín představuje ty vlastnosti, se kterými se vědomě či nevědomě neidentifikujeme nebo je nemáme rádi (Géringová, 2011).

Jak svou roli vnímá sám sociální pracovník souvisí s jeho **profesní identitou**. Ta je obecně založená na vnímání sebe sama v praxi. Je založena na attributech, hodnotách, motivech a zkušenostech. Profesní identita není stabilní kvalitou, ale jedná se o živý proces interpretace a modifikace, je tvarovaná kontextem různých faktorů na pracovišti (Webb, 2017).

2.3 Osobnost a dovednosti sociálního pracovníka

Osobnost je hypotetickým konstruktem, skládajícím se z mnoha faktorů, kterým vysvětlujeme specifika lidského chování a jednání (Nakonečný, 2021).

Osobnost sociálního pracovníka je jedním z jeho klíčových **nástrojů** při práci s klienty a má velký vliv na výslednou kvalitu jeho práce (Géringová, 2011). Matoušek (2003) uvádí souhrn několika vlastností, dovednostní a osobnostních rysů, které jsou dle více autorů pro vykonávání profese sociálního pracovníka důležité, a to jak kvůli blahobytu klientů, tak sociálních pracovníků samotných. Někteří autoři vycházejí z předpokladu, že **fyzická zdatnost**, zdravý a respektující postoj k vlastnímu tělu je základním zdrojem energie k vykonávání náročné práce jako je pomoc druhým. Dále je zmíněna **inteligence**, touha se neustále vzdělávat v oboru, zajímat se o nové teorie a techniky práce, předpokládá se i rozvinutá sociální a emoční inteligence. V kontextu vztahu klienta a sociálního pracovníka pak Matoušek zmiňuje celkem vágně formulovaný předpoklad **přitažlivosti** pracovníka. Je tím myšlena například přitažlivost díky odbornosti, zkušenostem, podobnosti zájmů s klientem, přitažlivost celkového jednání a vystupování pracovníka. S tím souvisí i další vlastnost, kterou je **důvěryhodnost**, skládající se z dílčích vlastností jako diskrétnost, spolehlivost a schopnost porozumění. Nezbytnou součástí „výbavy“ sociálního pracovníka jsou také **komunikační dovednosti** a schopnost empatického naslouchání jako základní prostředníci k navázání vztahu s klientem (Matoušek et al., 2003).

Další autoři (Maroon, 2008; Géringová, 2011) doplňují, že stěžejní je také **emoční odolnost**, realistické sebepojetí, empatie, altruismus a znalost vlastních emocí.

Géringová (2011) v této souvislosti také zmiňuje **integritu** a proces individuace v kontextu polarity vědomí a nevědomí a problematiky osoby a stínu. Sociálním pracovníkem by tedy v ideálním případě měla být zralá osobnost se schopností **sebereflexe**.

2.4 Vnímání profese sociálního pracovníka

Vnímání této profese je v České republice poměrně rozporuplné. I když se v povědomí veřejnosti obraz profese sociálního pracovníka začíná měnit (debatu o nedostatečném ocenění rozproudily například paradoxně i některé kontroverzní kauzy /Třešňák (2022/), stále nedosahuje takového ocenění ve formě sociálního statusu, prestiže nebo finančního ohodnocení jako například práce lékaře nebo učitele.

Ještě před cca dvaceti lety bylo toto povolání širší (a někdy i odbornou) veřejností řazeno spíše k zaměstnáním „pro ženy“, které mají k pečování dle všeobecného mínění přirozeně vlohy. Nepředpokládalo se tedy, že je třeba disponovat nějakými speciálními znalostmi a dovednostmi, ale naopak převládalo přesvědčení, že toto povolání může vykonávat „v podstatě každý“ (Nečasová, 2003). Géringová (2011) uvádí, že nejčastější charakteristiky ideálních pracovníků v pomáhajících profesích zahrnují vlastnosti jako: ochotný, vlídný, klidný, vyrovnaný, empatický, „zapálený pro věc“ a mající svou práci rád. Problematika požadovaných znalostí a dovedností se vyskytuje až druhotně.

U laické veřejnosti se také můžeme setkat s polarizujícím náhledem na toto povolání – buď je sociální pracovník vnímán jako byrokratický úředník, nebo naopak filantrop, který se pro klienty obětuje (Bajer & Tokárová, 2007).

Dle některých zdrojů (Banks et al., 2020; Dvořáková, 2020) bylo pro vnímání této profese ve společnosti zásadní období pandemie Covid-19, kdy se společenský význam práce sociálních pracovníků dostal více do popředí, a zároveň se o sociálním pracovníkovi více začalo přemýšlet jako o člověku i s jeho lidskou zranitelností a limity.

3 MOTIVACE

S konceptem motivace se hojně setkáváme v humanitních i přírodovědných oborech. Motivace je úzce propojena s každým živým organismem a je jednou z určujících složek lidské psychiky, která zásadně ovlivňuje obsah lidské činnosti i duševního prožívání jedinců, a proto je i jedním ze stěžejních témat teoretické části této práce.

3.1 Pojem motivace

I když kvůli pestrosti teoretických východisek neexistuje v psychologii jednotná definice motivace, autoři se z větší části shodnou na obecném základu. Dle Nakonečného (2014) obecně platí, že motivace je **intrapyschicky** probíhající dynamizující proces, který vychází z touhy po uspokojení nějaké potřeby. Aby tento proces byl vyvolán a směřoval tak k určitému **chování** či **jednání**, musí k němu mít jedinec nějaký psychologický důvod. Tento vnitřní důvod je nazýván **motivem** (pohnutkou). Katalyzátorem motivace může být i vnější podnět, **incentiva** (stimul) – např. odměna, trest, úkol apod., ale pouze pokud aktivuje vnitřní pohnutku jedince.

Dle Lewina je východiskem motivace stav **vnitřního napětí** – jedná se o rozpor mezi tím, co má být (přání, tužby, tj. cíl) a tím, co je. Motivace vyjadřuje nedostatky v biosociálním nebo fyzickém bytí jedince. Jedinec následně používá instrumentální chování k odstranění těchto nedostatků. Cílem motivace je dovršující reakce vedoucí ke stavu uspokojení (Lewin, 1926, cit. podle Nakonečný, 2014).

Motivaci všeobecně definuje Říčan: „Motivace je souhrnné označení pro motivy a jejich působení. Motiv je cokoli, co vede k aktivitě, počínaje potřebou potravy“ (Říčan, 2007, s. 92). O motivaci se hovoří také jako o „souhrnu všech motivů, které zpravidla aktivizují a organizují chování i prožívání s cílem změnit existující neuspokojivou situaci nebo dosáhnout něčeho pozitivního“ (Plháková, 2003, s. 319). Smékal (2012) se o motivaci vyjadřuje jako o v čase probíhajícím procesu, který dává lidskému chování a jednání psychologický **smysl**, a je hlavním klíčem k pochopení jádra osobnosti. Předkládá také původ slova motiv, které vychází z latinského *moveo-ere*, tedy hýbu, respektive *motivus*, tedy hýbající. Tímto pojmenovává hnací síly lidské činnosti, které se nacházejí přímo v individuu (Smékal, 2012). Hartl a Hartlová doplňují, že „v procesu motivace hraje roli

osobnost jedince, jeho schopnosti, dovednosti, zkušenosti i jeho uspořádání hodnot“ (Hartl & Hartlová, 2015, s.328). Na základě uvedených definic je tedy možno říci, že motivace je teoretický koncept, díky kterému lze více proniknout k psychologickým důvodům lidského chování na individuální úrovni.

3.2 Dělení motivace

Pojem motivace tedy označuje proces vedoucí k nějakému cíli a motiv je příčinou tohoto procesu. Charakter motivu určuje směr, intenzitu, délku a míru chování (Nakonečný, 2014). Motivaci lze pak dělit na základě různých měřítek hodnotících kvality motivů. Jakákoliv konkrétní lidská činnost (práce, studium, snění, ...) je pak směsicí nejrůznějších dlouhodobých či krátkodobých, uvědomovaných či neuvědomovaných, základních či odvozených motivů (Nakonečný, 2014). Zde je rozvedeno pouze několik vybraných typů dělení.

Rozlišuje se **motivace vnitřní**, kdy je proces vyvolán endogenně, na základě vnitřních motivů (například potřeby potravy) nebo **motivace vnější**, kdy se podnítl exogenně, na základě incentív (například finanční odměna). V obou případech se ale předpokládá s interakcí obou činitelů (Nakonečný, 2014). Plháková uvádí, že vnitřní motivace je například i v rámci motivace k určité profesi silnější, jelikož je spojována s radostí z činnosti samotné a neorientuje se na výsledek. Jedinci, u kterých převažuje vnitřní motivace k práci, méně pravděpodobně svou kariéru v dané profesi ukončí, jelikož nepracují tolik pod tlakem jako osoby, u nichž převažuje motivace vnější (Plháková, 2003).

Motivy se dále dělí na **uvědomované** (explicitní) a **neuvědomované** (implicitní). Uvědomované motivy jsou racionálně zdůvodněné a jsou měřitelné přímými způsoby (např. dotazníky). Nevědomá motivace vychází z nevědomých pohnutek, které pro jedince nejsou žádoucí, a proto je z vědomí vytěsní. Každý člověk tedy má nějaké nevědomé potřeby a hledá jejich naplnění, aniž by o nich racionálně uvažoval (Plháková, 2003). V praxi je pak kvůli neuvědomovaným motivům důvod chování jiný, než si myslíme, a může mít i rysy psychologického primitivismu nebo infantilismu. Tyto motivy se častěji měří nepřímými způsoby, např. projekčními metodami (Nakonečný,

2014). Příklad můžeme spatřit na principu obranného mechanismu sublimace, kdy se nepřijatý motiv nahradí motivem jiným.

Za základní formy motivů (vnitřních pohnutek) jsou většinou považovány **potřeby**. Člověk je bytostí, která stojí v průsečíku světa přírody a světa společnosti. Tyto světy se logicky promítají i do základních typů lidských potřeb. Nakonečný (2014) v citaci dalších autorů zmiňuje dvě hlavní kategorie, a to **biologické** potřeby (též fyziologické, vrozené, primární), které souvisejí s přežitím a potřeby **sociokulturní** (též sociální, naučené, sekundární). Další formy motivů se od potřeb odvozují. Jsou to například i **názory, zásady, zájmy, ideály, cíle, postoje, zvyky, přání** nebo **hodnotové orientace**. Terminologie a klasifikace motivů je v psychologii předmětem neshod, v současné době často termín motiv splývá s termínem potřeba (Nakonečný, 2014).

Jednou z nejpoužívanějších teorií je hierarchická teorie potřeb humanisticky zaměřeného psychologa **A. H. Maslowa**, která tyto dvě kategorie dále rozpracovává a stupňovitě řadí jednotlivé potřeby v rámci obou kategorií dle jejich naléhavosti. První dvě kategorie spadají do potřeb biologických (dle Maslowa „základních“), další do kategorie potřeb sociálních (dle Maslowova „vyšších“ a „růstových“):

1. Fyziologické potřeby (jídlo, pití, spánek, sex, přístřeší atd.), 2. potřeba jistoty (bezpečí, ochrana, péče, pomoc, zajištění existence), 3. potřeba lásky (přijetí druhými, přátelství, být milován a milovat), 4. potřeba úcty a uznání (ocenění, prestiže), 5. potřeba sebeaktualizace (plně realizovat svůj tvůrčí potenciál a růst, potřeby poznávání a estetického cítění (Maslow, 1954, cit. podle Nakonečný, 2014). Je postavena na přesvědčení, že člověk je bytostí, která má po naplnění základních potřeb také potřebu a potenciál se dále rozvíjet.

3.3 Teorie motivace

Teorie motivace je velmi širokou disciplínou, v jejímž rámci existuje velké množství směrů. Jedním z hlavních společných jmenovatelů nesourodosti je způsob třídění potřeb a motivů. Většinu existujících teorií motivace je ale možné rozřadit například do čtyř následujících modelů, které prezentuje Smékal (2012):

Homeostatický model se opírá o myšlenku, že snahou každého organismu je udržení stability svého vnitřního prostředí. Pokud je tato stabilita nějak oslabená, organismus se začne chovat tak, aby rovnováhu opět nabyl. „Motivace tedy spočívá v návratu do výchozího stavu“ (Smékal, 2012, s. 260).

Pobídkový model (hédonistický) předpokládá, že v individuu nejsou přítomny potřeby, ale pouze libé a nelibé emoce. Ty jedinec zažívá v reakci na vnější, dynamizující, podněty. Pokud v něm vyvolávají libé pocity, má tendenci se těmto podnětům opakovaně vystavovat, pokud kvůli nim zažívá pocity nelibé, snaží se tyto podněty eliminovat.

Kognitivní model předpokládá nutnost jedince orientovat se v prostředí za účelem přežití. Hlavní hnací silou je v tomto případě potřeba poznání, zvědavost, potřeba eliminovat rozpor v informacích. Proces poznávání je mobilizující a informace samotné jedinci umožňují aktivně zacházet s prostředím.

Činnostní model se od předchozích odlišuje tím, že samotnou činnost nechápe jako prostředníka k dosažení cíle (rovnováhy, slasti apod.), ale jako cíl samotný. Zdroj motivace je v konání jako takovém. Typickým příkladem činnosti pro činnost samotnou může být hra nebo tvůrčí činnost. V jiné podobě to může být i potřeba sociálního kontaktu, který se následně může projevovat různými formami **prosociálního chování**.

S tématem práce celkem koreluje například teorie dle H. Murraye, který motivy rozlišuje do tří hlavních oblastí s tím, že předpokládá, že u každého člověka jedna oblast převažuje. Jedná se o: **Motiv výkonu** – lidé jsou poháněni vidinou úspěchu nebo naopak strachem z neúspěchu (lidé orientovaní na výkon); **Motiv moci** – pohonem je naděje na získání moci, případně strach z její ztráty (lidé orientovaní na moc); **Motiv afiliace** – lidé jsou motivováni nadějí na přijetí nebo strachem z nepřijetí ze strany okolí (lidé orientovaní na společnost).

Ve své teorii ale pro motiv používá termín *téma* a dále operuje s termíny *potřeba* (vnitřní síla) a *tlak* (vnější podmínky). Cílem je dle autora změnit/vyhnut se negativní situaci a udržet/dosáhnout pozitivní situace. Potřeby se projevují spontánně pomocí tlaků (Murray, 1938, cit. podle Nakonečný, 2014).

3.4 Motivace k profesi sociálního pracovníka

Většina lidí pomoc druhému považuje za projev slušného, **morálního chování** (Úlehla, 2005). Jedním z pramenů morálky ve společnosti je i náboženství, které klade důraz na ideály solidarity s nemocnými a znevýhodněnými, a které proniklo i do ostatních oblastí společenské praxe (Matoušek et al., 2003; Rothman, 2018). V profesionálním pomáhání mohou být motivy rozličné. Jak vyplývá z předchozích kapitol o původu motivů a procesu tvorby motivace, i důvody k výběru práce sociálního pracovníka jsou často složité a neuvědomované a vycházejí z nějakých potřeb jedince.

3.4.1 Uvědomované motivy

Na základě mnoha výzkumů zjistíme, že nejčastějším motivem ke studiu sociální práce je touha studentů „pomoci druhým lidem“ nebo „něco změnit“. Své motivy osvětlují svou vírou, hodnotami nebo významnými událostmi ve svém životě, které je přiměly chtít dělat „něco dobrého“, „něco, co má smysl“ (Petersén, 2022). Z některých výzkumů také vyplývá, že začínající sociální pracovníci mají osobní zkušenost se sociálními riziky, s péčí o potřebného ve svém blízkém okolí (Faltisová, 2021) nebo se u nich ve větší míře než u vrstevníků vyskytuje i trauma z dětství, což ovlivňuje jejich motivaci k výkonu této profese (Hackett et al., 2003; Wilson & McCrystal, 2007, cit. podle Petersén, 2022).

Zmíněné motivy by se daly zařadit do **prosociálního chování**. To v sobě zahrnuje úmysl učinit druhým něco dobrého. Tento úmysl může být motivován jak **egoisticky** (například reciprocita, vděk, respekt, pomoc vlastnímu potomstvu), tak **altruisticky**. Altruismus je specifickou, vyšší formou prosociálního chování, které nemá pro pomocníka zjevný užitek a je založeno na empatii s obětí (Nakonečný, 2021). Může vycházet například i z motivů, jakými jsou **city** (citová reakce na utrpení druhého a snaha negativní pocity zmírnit), společenské **normy** (sociální odpovědnost, spravedlnost apod.), hodnoty nebo **ideály**.

Pro altruistické chování je podstatná schopnost **empatie**. Obecně je termín empatie vykládán jako schopnost identifikovat pocity druhé osoby, a to zároveň ve spojení s jejich psychologickou příčinou. Krátce se tedy jedná o hlubší porozumění pocitům a motivům druhého (Nakonečný, 2021). „Empatická emoce vyvolává altruistickou

motivaci odstranit nouzovou situaci osoby potřebné pomoci, přičemž síla této motivace je proporcionální k síle empatické emoce (Nakonečný, 2021, s. 532).“

Faltisová (2021) ve svém článku uvádí několik dalších faktorů, které mohou být pro sociálního pracovníka motivující. Obecně to je například **smysluplnost** profese, dále pokroky klientů, poskytování úlevy klientům, vděk klientů nebo pomyslné **ocenění** ze strany zaměstnavatele nebo i společnosti.

Dle Petersén (2022) je v pořadí druhým nejčastějším motivem motiv profesně-strategický, kdy studenti zmiňují menší náročnost studia a široké uplatnění.

3.4.2 Neuvědomované motivy

Přesuneme-li se k neuvědomovaným motivům, jedním z hlavních témat v této oblasti je motiv **moci**, kterému se věnuje vícero autorů.

Například Kopřiva (2013) moc rozděluje na **institucionálně přidělenou** (kterou pracovník získal už se svou profesní pozicí, a díky níž má právo kontrolovat či limitovat klienta) a moc **pocitovanou** (která vzniká neformálně na základě přijetí pracovníkovy autority klientem). „Klient je do jisté míry bezmocný už tím, že něco potřebuje. Pracovník je do jisté míry mocný už tím, že pomáhá...“ (Kopřiva, 2013, s. 40). Klient se na nerovnováze vztahu může podílet také svou pasivitou nebo závislostí na pracovníkovi, danou například postižením. Schmidbauer (2015) doplňuje, že na takto asymetrickém vztahu se pomáhající pracovníci často mohou stát závislými.

Géringová na moc nahlíží pomocí jungovské polarity archetypu: **moc – bezmoc**. Když se jeden z pólů projevuje vně, druhý pól je uvnitř. Pokud jsou klienti vnímáni jako ti bezmocní, pracovníci jsou ti, kteří mají moc. Autorka uvádí výstupy z analýz snů sociálních pracovníků, které vyjevují témata jako „ukázat, kdo je tu silnější“ nebo „škodolibé uspokojení z projevené moci“ apod., která jsou doprovázena racionalizací a obhajobou nepříjemných opatření (Géringová, 2011, s. 82). Na vědomé úrovni se tedy u pomáhajících pracovníků vyskytuje motivace pomáhat, stínová část polarity v nevědomí ale probouzí touhu vládnout. Zneužití moci je pak často obhajováno neporazitelnými argumenty morálně správného jednání, které jsou imunní vůči výčtkám svědomí (Géringová, 2011).

Zajímavým fenoménem je také subjektivně vnímaná **podobnost** mezi pracovníkem a klientem. Obecně mají lidé tendenci spíše pomáhat svým příbuzným, lidem, kteří patří do stejné sociální skupiny nebo mají podobné názory nebo povahové rysy (Nakonečný, 2014). V této souvislosti můžeme zmínit polaritu archetypu **zraněného léčitele** (léčitel – nemocný), v němž je téma moci též obsaženo. Je založen na myšlence, že vlastní zranění léčitele je po jeho zpracování a správném integrování klíčovou součástí vztahu s nemocným. Léčitелеm je tedy jen ten, kdo je sám zraněný (Guggenbühl-Craig, 2007; Géringová, 2011).

Psychoanalyticky zaměřený Schmidbauer (2015) hlouběji zkoumal neuvědomované motivy v pomáhajících profesích a popsal soubor faktorů, které nazývá **syndromem pomocníka**. Tento syndrom s narcistními projevy raší v neuspokojivých zážitcích z dětství, v nedostatečném naplnění **potřeby** nepodmíněné lásky a bezpečí, v zanedbávání nebo naopak přílišném obdivování dítěte. Jedinec se pak odmítá emočně otevřít těm stránkám své osobnosti, ve kterých se cítí zranitelně. Pomocník sám v sobě tak odmítne ono bezmocné dítě. „V syndromu pomocníka je pomáhání obranou. Orientace na pomoc a plnění potřeb druhým umožňuje pomocníkovi nezabývat se sám sebou a svými potřebami, ale také traumaty a zraněními. Činí z něj bezmocného pomocníka“ (Schmidbauer, 2015, s. 228). Nedostatky si chce kompenzovat ve vztahu, ve kterém má mocenskou převahu – ve vztahu k někomu, kdo je aktuálně v nevýhodě (Matoušek et al., 2003).

Chování jedince, který je syndromem ohrožený, je převážně **kontrolované**, je u něj přítomna touha po dokonalosti, **orientace na výkon** a perfektní výsledky. Usiluje o uznání, porozumění, **vděčnost**, obdiv a lásku. Syndrom pomocníka se projevuje také **neschopností vyjádřit své vlastní pocity a potřeby**, těžkostmi v intimních vztazích, nepřipouštěním si slabosti a bezmoci. V praxi je syndrom obtížně uchopitelným jevem, jelikož altruistické chování je veřejností automaticky uznávané, i když může být projevem sobeckosti nebo touhy po moci. Navíc se syndrom posiluje tím, že projevy slabosti nebo otevřené doznání emocionálních problémů se podporují u klientů, kdežto představa sociálního pracovníka je těchto projevů prostá, a často se spojuje naopak s potlačením vlastních potřeb (Matoušek et al., 2003). Schmidbauer (2015) ale přiznává, že lehká forma SP je nejspíš nezbytná ke vzniku altruistického životního postoje.

Dalším autorem, který se věnuje problematice neuvědomovaných motivů v kontextu sociální práce, je Pavel Říčan. Ve svém článku roku 2003 autor uvádí seznam devíti temnějších pohnutek, které se mohou skrývat za přiznanými ušlechtilými ideály a které, pokud nejsou pravidelně reflektovány, mohou ve výsledku klientům ublížit. Hlavní myšlenkou autora v tomto článku je upozornit na důležitost sebereflexe a vědomého přiznání těchto motivů. Jedná se o tyto motivy:

- **sentimentálního soucitu**, přičemž autor soucit obecně vnímá jako ušlechtilý cit. Když je ale pasivní, degeneruje v sebeuspokojující sentimentalitu a je falešným citem, který zakrývá sobeckost. I v případě aktivního soucitu je na místě se ptát, jestli o něj jeho adresát stojí;

- **nepřiměřené zvědavosti**, která překračuje nutnou míru zvědavosti v práci s lidmi a transformuje se do jakési nezdravé fascinace cizím příběhem, kdy se ale pracovník stále namlouvá, že jsou zrovna tyto informace pro práci s ním důležité;

- **pomáhání z povinnosti**, což je dle autora způsobeno například křesťanskou výchovou, ale může být motivováno jakýmkoliv zvnitřněným přesvědčením, vírou nebo hodnotovým systémem, podle kterého je správné pomáhat druhým. Říčan si klade otázku, do jaké míry je možné se do práce nutit, a zároveň ji dělat dobře;

- **„skutkářství“**, které je jinou variantou pomáhání z povinnosti – v tomto případě je ale konání dobrého skutku hnáno pouze vidinou nějaké odměny, zásluhy;

- **osobního neštěstí**, kdy se pracovník snaží „přebít“ nebo vyřešit své vlastní problémy formou pomoci druhým. Dle autora lze v charitativní práci nalézt ztracenou rovnováhu a smysl života, ale je důležité si tento motiv připustit;

- **osamělosti** – někteří lidé hledají cestu z osamělosti, kterou v normálním společenském životě neumí odbourat, tím, že pomáhají druhým. Nebezpečí může spočívat v navázání přátelství s klienty, kteří o přátelství nestojí, ale z povahy jejich vztahu se neodvážejí nabídku odmítnout, protože je na něm v jistém směru závislý;

- **vlastní důležitosti**, který v sociální a charitativní práci mohou hledat lidé, kteří ho u sebe jinak nepociťují jako dostatečný. V extrémnějších případech se na základě tohoto motivu může vyvinout až spásitelský komplex;

- **kompensace komplexu méněcennosti** – nedostatek sebevědomí je možné si v rámci sociální práce „léčit“ nezdravým způsobem, na úkor toho, že se cítíme povýšeně a více či méně otevřeně pohrdáme lidmi, kteří jsou v různých ohledech „ubožejší“;

- **motiv panovačnosti** – neuvědomovaný motiv touhy po moci a ovládnání druhých, který je motivem velmi silným například i v oblasti erotických vztahů nebo ekonomických zájmů. Charitativní práci ale znehodnocuje jak morálně, tak i z pohledu výsledků (Říčan, 2003).

Géringová (2011) například také zmiňuje motiv **ontologického dluhu**, který je založen na myšlence, že veškerý život se odehrává na úkor druhého. Tento dluh se pak přenáší v rámci altruistického chování. V tomto případě je vlastně pomáhající ve výhodné pozici, získává ve společnosti morální kredit, moc, případně splácí svůj vlastní dluh. A naopak ten, komu je pomáháno, je v pozici nevýhodné (je závislý na pomocníkovi a vytváří si dluh). Zde narážíme opět na „odmítnuté dítě“, které se svůj dluh snaží splatit pečujícími osobám z dětství (Géringová, 2011).

3.4.3 Pracovní motivace

V této souvislosti je vhodné zmínit také pracovní motivaci, která má v nekomerčním sektoru sociálních služeb jiný charakter než v sektoru komerčním, kde se s motivací zaměstnanců pracuje častěji a více systematicky. Hawkins (2004, cit. podle Tichá, 2012) zmiňuje specifickou **hodnotovou motivaci** v této oblasti v kontrastu s motivací ekonomické prosperity, která je častá v profesích orientovaných na výkon (Tichá, 2012).

Téma, které se v oblasti pracovní motivace pracovníků v oblasti sociální práce objevují jako riziková, je například ztížená situace v souvislosti s vysokou fluktuací zaměstnanců a **nestabilita** pracovních týmů. Zmíněna je v této souvislosti důležitost supervize jako nástroje udržení motivace pracovníků, poskytnutí bezpečného prostoru pro vyjádření a sdílení pozitivních i negativních emocí, posílení sebevědomí atd. (Tichá, 2012). „Přestože je obsah motivace sociálních pracovníků proměnlivý v závislosti na mnoha vnitřních i vnějších faktorech, jde o velmi důležitou determinantu míry angažovanosti sociálního pracovníka a také jeho schopnosti a ochoty setrvat v této profesi navzdory všem překážkám (...)“ (Faltisová, 2021).

4 EMOCE

Jak již vyplývá z předchozí kapitoly, téma motivace je s tématem emocí úzce provázáno. Slova mají i podobný etymologický základ a odkazují k pohybu. Motivace a emoce se vzájemně ovlivňují a podmiňují, patří k nezákladnějším a vývojově nejstarším psychickým procesům a společně tvoří motivačně-emocionální systém, který výrazně ovlivňuje lidské chování i prožívání (Plháková, 2003). „Některé emoce jsou současně i motivy a mohou mít mimořádný motivační význam“ (Nakonečný, 2014, s. 473). Dle některých autorů se ale jedná o jevy, které lze zkoumat separovaně. Obecnější rozdíl, který mezi emocemi a motivy možný spatřovat, spočívá především ve způsobu a zdroji jejich aktivace – motivy jsou generovány vnitřně, obvykle nějakou potřebou jedince, a emoce jsou většinou důsledkem působení vnějších podnětů na jedince (Plháková, 2003).

4.1 Pojem emoce

Emoce, charakteristické velkou komplexností, proměnlivostí a citlivostí, mohou být popsány jako součást duševního života jedince, která má za cíl regulovat jeho chování, hodnotit životně významné situace a zaměřovat a mobilizovat energii k účelnému chování. Z vývojového hlediska představují jeden z ověřených způsobů řešení problému adaptace (Stuchlíková, 2007). V současné době mají emoce stále hodnotící a aktivační význam, ale jejich zdroje se s vývojem lidstva rozšiřují a modifikují (Nakonečný, 2000). Obecně se jedná o procesy, jejichž funkcí je uvědomování si pocitů **libosti či nelibosti** ve vztahu k okolí, a které jsou součástí každého interpersonálního projevu a komunikační situace (Stíbalová, 2012).

Z pohledu neurovědy emoce vznikají po zpracování smyslových vjemů v thalamu a amygdale, která aktivuje reakci na podnět podstatně rychleji než neokortex, vývojově nejmladší část mozku, která je zodpovědná za aktivaci racionálního myšlení. Reakce na základě emocí je tedy daleko rychlejší než vědomá reakce. Emoce pak mohou ovlivnit nebo zkreslit naše rozhodnutí, úsudek, názory nebo další racionální procesy (Klempová, 2020).

Dále je možné popsat emoce dle jejich struktury: emoce jsou komponovány ze tří hlavních složek, které jsou, co se jejich funkce týče, na sobě navzájem závislé: **1. prožívání** (kognitivní komponenta), **2. chování** a další vnější projevy spojené s prožíváním (behaviorální komponenta), **3. fyziologické procesy** (fyziologická komponenta), které toto chování doprovázejí (Nakonečný, 2021).

Emoce můžeme dále dělit například dle jejich **intenzity** a **trvání** – krátkodobé, silné (např. afekty) a dlouhodobé, slabé (např. nálady) nebo **kvality** – například nižší (vycházející z vegetativních potřeb) a vyšší (vývojově mladší, dané sociálními vztahy) nebo pozitivní a negativní.

4.2 Teorie emocí

Ani u tématu emocí není kvůli jeho šíři a složitosti jeho zkoumání možné předložit jednu všeobjímající definici. Neshody mezi jednotlivými autory nebo teoriemi emocí obecně pramení z rozdílného poměru mezi důrazem, který tyto teorie kladou na důležitost kultury a učení a na důležitost biologického determinismu. Teorie emocí většinou vymezují vznik, funkci, systémové vztahy a případně i psychologickou rovinu emocí jako prožitků. Teorie lze třídit například dle Nakonečného (2012) do následujících kategorií: **fyziologické (neurobiologické) teorie** (vnímají emoce jako reakce na fyziologické procesy v organismu), **evolucionistické teorie** (spojují emoce se zajištěním přežití jedince a druhu a připisují jim genetický původ a tendenci k univerzálnosti), **behavioristické teorie** (většinu emocí považují za naučené, vylučují subjektivitu a zážitkovou složku emocí, ale chápou je jako „tělesné mechanismy“ viscerálních a žlázových systémů), **kognitivní** (snaží se vysvětlit rozličnost emocionálních reakcí dospělého člověka a zkoumat vliv myšlení na lidské prožívání) a **sociologické teorie**.

V současné psychologii stále vyčnívá evolucionisticky podbarvená teorie základních emocí, kterou rozpracoval převážně Ekman (Stuchlíková, 2007; Ekman, 1992). Je založená na předpokladu existence sady základních vrozených emocí (radost, smutek, hněv, strach, opovržení, překvapení), jejichž fyziologické projevy jsou pro všechny lidi na světě stejné a dobře rozpoznatelné bez ohledu na to, jakého jsou věku, rasy nebo v jaké kultuře žijí. Tuto teorii se v posledních letech ambiciózně snaží

neurobiologickými poznatky vyvrátit například Lisa Feldman Barrett (Barrett, 2022), která tvrdí, že emoce jsou koncepty, tedy pouze koncentrované zkušenosti lidského mozku, konstrukce, a ne pevná součást jeho starších částí. Zároveň s Ekmanem nesouhlasí v tom, že emoce se dají poznat z výrazu tváře, mimiky či dalších vnějších projevů a že existují nějaké „univerzální emoce“ napříč kulturami (Barrett, 2022).

4.3 Emoce v profesi sociálního pracovníka

Sociální pracovníci a klienti vstupují do určité podoby vztahu. Každý vztah je vždy doprovázen emocemi – jejich prožíváním, vyjadřováním i přijímáním. V roli sociálního pracovníka je jedinec vystaven široké škále emocí klientů nebo jejich příbuzných, a nevyhnutelně je jimi ovlivněn. V této souvislosti je vhodné se ptát, jak s emocemi zacházet, jak je regulovat a kde najít vhodné hranice. Pokud mezi nároky klientů a pracovníkovými zdroji existuje nesoulad, může vzniknout **emoční zátěž**. V některých případech se pak dlouhodobější emoční zátěž může transformovat do **somatických potíží** (Klempová, 2020).

V této podkapitole jsou zmíněny některé vybrané emoce nebo typy emoční zátěže, které sociální pracovník ve vztahu ke klientům (nejen) s postižením může častěji prožívat, následně se text věnuje emoční inteligenci.

4.3.1 Lítost a soucit

Některé emoce vznikají a projevují se na základě vztahu k pozitivnímu či negativnímu osudu druhých lidí (Stuchlíková, 2007). Hlavními pozitivními emocemi jsou v této souvislosti lítost a soucit (v případě pozitivní situace se jedná o **radost** z úspěchu druhého člověka). Lítost a soucit jsou generovány pouze tehdy, když je nositel emoce přesvědčen o tom, že dotyčného postihla velká nepřízeň osudu. **Lítost** se vyznačuje pasivitou a přesvědčením o nedostatečnosti či bezmocnosti trpícího. „Lítost je velmi často sympatií pro ty, které považujeme za bezmocné a beznadějně. Sociální pracovníci jsou vedeni k tomu, aby nelitovali své klienty, protože lítost může zabránit tomu, že jim aktivně pomohou“ (Stuchlíková, 2007, s. 169). V případě, že z nějakého důvodu nechceme nebo nemůžeme pomoci, může být součástí pocitu lítosti i pocit **viny**.

Co se týče **soucitu**, nese v sobě více osobní angažovanosti, aktivity, má větší emoční náboj a vychází z postoje lidské rovnosti a podobnosti s druhými lidmi. Jeho součástí je snaha o změnu dané situace trpícího, ne pouze o jeho úlevu jako v případě lítosti (Stuchlíková, 2007).

4.3.2 Stres a frustrace

Dle Nakonečného (2012) stres vzniká tehdy, působí-li na jedince nadměrně silný podnět po dlouhou dobu, nebo ocitne-li se v nesnesitelné situaci, jíž se nemůže vyhnout, a setrvá-li v ní. Paulík popisuje stresovou situaci jako zvláštní formu zátěže, „kdy je poměr mezi kladenými nároky na subjekt a jeho možnostmi adaptivně tyto nároky zvládat neoptimální“ (Paulík, 2006, s. 294). Frustrace pak může být vnímaná jako „stav zklamání, který vzniká je-li jedinci zabráněno dosáhnout cíle snažení. Překážka může být vnější (fyzická nebo i jednání jiného jedince), nebo vnitřní“ (Hartl, 2004, s. 71). Hromadění negativních emocí a vzteku z opakovaného zklamání může vést například k agresi nebo její transformaci do obranných mechanismů. Souhrnným označením pro odolnost vůči stresovým situacím je stresová či frustrační tolerance (Paulík, 2006). Jednou ze strategií může být schopnost přizpůsobit se dané situaci, nebo si naopak přizpůsobit podmínky svým potřebám (Klempová, 2020). Stresory, které jsou vnímány v profesi sociálního pracovníka, jsou **například finanční nejistota** (ať už se jedná o všeobecné finanční podhodnocení nebo nejistotu pracovní pozice) nebo tzv. **kvantitativní psychická zátěž** (nutnost vykonávat více úkolů najednou, práce pod tlakem například v důsledku plného personálního zajištění služby. Specifické stresory jsou spojovány s různými cílovými skupinami klientů nebo formami práce – jiná zátěž je při práci v terénu, jiná ve stacionářích atd. (Klempová, 2020). Dle Matouška (2003) je nejnáročnější práce mimo jiné s těmi klienty, kteří nejsou ve službě dobrovolně, pomoc přijímají pasivně nebo jsou vážně postižení, mají hlubší deficit v rozumových schopnostech, jsou velmi kritičtí nebo agresivní nebo je jejich chování velmi vzdáleno normě.

4.3.3 Emoční gramotnost/inteligence

Vyvinutá emoční inteligence je jednou z nejdůležitějších složek osobnostní výbavy dobrého sociálního pracovníka, jak bylo již výše zmíněno. Mimo jiné emoční inteligence tvoří jádro **emoční odolnosti**, díky které je pak jedinec lépe schopný zvládat zátěž a dosahovat osobní integrity (Stuchlíková, 2007). Obecně se jedná o citovou vyzrálost a „schopnost vhodně uplatňovat vlastní city i rozpoznat a brát v úvahu city druhých při zvládání osobních a pracovních situací“ (Hartl, 2004, s. 59). Součástí emoční inteligence je dále schopnost sebeovládání, empatie, rovnováha mezi emocemi a racionalitou, schopnost se zklidnit, utišit vášnivé reakce (Schulze & Robertse, 2007, cit. podle Klemková, 2020). Konkrétními kroky pro dobré zvládání vlastních emocí bývá uvědomění, rozpoznání a rozlišení emocí. Jakmile má pracovník dobrý kontakt se svými prožitky, pak cestu k jejich zpracování lze hledat snáze.

Výzkumy prezentují zjištění, že studenti oborů sociální práce, psychologie a podobných oborů, disponují vyšší mírou emoční inteligence než studenti jiných oborů (Sušňová, 2009, cit. podle Klemková, 2020).

5 ÚSKALÍ SPOJENÁ S PROFESÍ SOCIÁLNÍHO PRACOVNÍKA

V předchozích kapitolách již byla v různých souvislostech zmíněna některá potenciální rizika spojená s profesí sociálního pracovníka. Následující kapitola některá tato rizika a témata rozšiřuje, popisuje syndrom vyhoření, ve který mohou vyústit, a následně nabízí i některé formy prevence a duševní hygieny.

5.1 Syndrom vyhoření

Nejvýraznějším rizikem profese sociálního pracovníka je **syndrom vyhoření**, tzv. *burnout syndrome*. Ten je obecně spojován se všemi **pomáhajícími profesemi**, které se vyznačují specifikem nutnosti vztahu pomáhajícího s klientem, který je ve středu pozornosti. V dlouhodobém měřítku se jedná o velkou **psychickou zátěž**, která může vést například k vyčerpání, poklesu sebeúcty nebo pozornosti k vlastním potřebám (Maroon, 2012). Zejména právě u profese sociálního pracovníka se předpokládá vyšší riziko vyhoření kvůli **velké osobní angažovanosti** (Matoušek et al., 2003). U sociálních pracovníků se také rozlišují různé stupně vyhoření podle jejich zaměření a cílové skupiny, se kterou pracují (Maroon, 2012). Konkrétně práce s lidmi s postižením je často spojena s psychologickými problémy, které mohou vést k redukci motivace pracovníků (Bubnys & Milašiūtė, 2020). Dalším faktorem, který se může podílet na rozvoji syndromu vyhoření je i mikroklima pracoviště, které nevěnuje pozornost potřebám pracovníků, jejich rozvoji a duševní hygieně nebo velký počet klientů (Matoušek et al., 2003).

Jak bylo zmíněno v kapitole o motivaci, jedním z důvodů výběru profese sociálního pracovníka jsou ideály a nadšení pomáhat druhým. Ale „ten, kdo hoří, může vyhořet“ (Kopřiva, 2013, s. 101). Na začátku syndromu vyhoření tedy mohou ležet uvadající **ideály**, další příčinou syndromu vyhoření může být například **workoholismus** (závislost na práci) nebo „**teror příležitostí**“, což je dle Kopřivy (2013) neschopnost slevit z přijímání nových pracovních příležitostí (neschopnost nastavit hranice a míru pomoci klientům) v důsledku například nejasného řádu v životě nebo horšího kontaktu s realitou.

Syndrom vyhoření se může vyvinout také z již zmíněného **syndromu pomocníka**. Důsledky tohoto nastavení mohou vyústit v nedostatek motivace, nevyvinutý soukromý život, malý sociální kapitál a zúžené spektrum zájmů (Schmidbauer, 2015).

V zahraničí (převážně v USA) se již od 70. let 20. století začal fenomén syndromu vyhoření více zkoumat (Schmidbauer, 2015). Původně se používal hlavně v souvislosti s pracovními prostředími, kde pacienti/klienti byli v akutní rizikové nebo krizové situaci. Pracovníci již po kratší době péče o pacienta ztratili motivaci ke svému povolání a byli emočně i fyzicky vyčerpaní (Maroon, 2012).

V rámci výzkumu se setkáváme se **dvěma hlavními proudy**. Z pohledu klinické psychologie je tento jev propojen s osobními rysy a životem pracovníka, a je tedy vnímán jako **vnitřní duševní reakce**. Na poli sociální psychologie je hodnocen spíše jako důsledek působení **vnějších vlivů**, hlavně práce a pracovního prostředí (Maroon 2012).

5.2 Fáze syndromu vyhoření

Existuje několik konceptů, zabývajících se fázemi syndromu vyhoření. Schmidbauer (2015) shrnuje hlavní průsečíky těchto teorií:

Počáteční fáze se vyznačuje velkou angažovaností, sebezpřeceňováním, vysokým pracovním nasazením, ignorováním negativních pocitů souvisejících s prací, upozaďováním svých potřeb, osobního života, odpočinku atd. Svou vysokou aktivitu považují za žádoucí a příkladnou, snaží se o dokonalý pracovní výkon i na úkor snižování váhy práce svých kolegů, což může vést k jejich neoblíbenosti v pracovním kolektivu.

Fáze Propuknutí nastane spolu s nerovnováhou mezi realitou a představou o své výkonnosti. Nedostačující výsledky pak způsobují pocit zmatení. Jedinec si již uvědomuje své negativní pocity. Jedněmi z varovných signálů jsou chronické vyčerpání, neschopnost se dostatečně zregenerovat, nechuť pracovat, tendence k cynismu, distance od klientů a pracovních úkolů, omezená schopnost se vyrovnat s pracovními nezdary, z níž pramení nárůst agrese (vůči sobě, kolegům, institucím atd.) spolu s neochotou podnikat nějaké kroky ke zlepšení pracovního prostředí a stavění se do pozice oběti.

Fáze slábnutí výkonnosti se vyznačuje ztrátou koncentrace, větším chybováním, poklesem výkonnosti a angažovanosti. Postižení nejsou schopni zpracovat kritiku, jelikož již od práce nemají žádný odstup. Naopak vzrůstá nebezpečí užívání alkoholu a drog nebo náchylnost k onemocnění. Vyhoření v této fázi již podstatně zasahuje i osobní vztahy mimo pracoviště.

Kompenzované vyhoření je konečnou fází, v jejímž rámci je pracovník již rezignovaný, defenzivní, frustrovaný a vnitřně svou roli pomáhajícího vzdal. Vydává minimální úsilí a vytváří si různé výmluvy a ospravedlňuje malou angažovanost. Tato nálada se často přenáší i na ostatní členy pracovního kolektivu, což může postupně vést k tzv. regresivní deprofesionalizaci celé organizace.

5.3 Práce se syndromem vyhoření a prevence, duševní hygiena

Ať už je pracovník syndromem vyhoření již ohrožen, zažívá jej, nebo chce učinit kroky k jeho předcházení, je dle Maroon (2012) možné dle závažnosti jednat na individuální nebo skupinové úrovni, a to například upravením následujících oblastí: **pracovní zátěž** (posilování odolnosti, zlepšení časového managementu, redukce zátěže), **kontrola** (zvýšení míry autority, podílení se na rozhodování, vzdělávání se), **odměna** (finanční, uznání,..), **pospolitost** (komunikace na pracovišti, spolupráce, řešení problémů), **spravedlivé jednání** (respekt, podpora vedení, **hodnoty** (dodržování integrity, etických norem).

Jedním z důležitých podpůrných opatření a forem prevence je **supervize** – jedná se o proces, ve kterém zkušený externí odborník skupinově či individuálně poskytuje podporu a zpětnou vazbu pracovníkům organizace. Hraje klíčovou roli při prevenci syndromu vyhoření, protože pracovníkům poskytuje bezpečný prostor pro diskutování pracovních problémů a náročných situací, prostor pro sdílení, sebereflexi apod. Supervizor může pracovníkům pomoci identifikovat strategie pro zvládnutí stresu, řešení konfliktů na pracovišti nebo i poskytnout pravidelný prostor pro ocenění a podpoření jejich pracovních úspěchů (Matoušek et al., 2003).

Schmidbauer (2015) při prevenci klade důraz hlavně na osobnostní kvality a vzdělávání: je důležitý realistický pohled na možnosti profesní komunikace, **(profesní) seberozvoj**

a **realistické sebepojetí a sebepřijetí**. Podobně smýšlí Kopřiva: „Kdo se nemá rád, spotřebovává mnoho energie ve stálém vnitřním konfliktu mezi skutečným a ideálním obrazem sebe samého a rysy, které u sebe nesnáší, nedovede přijmout ani u klientů“ (Kopřiva, 2013, s. 101).

V profesi sociálního pracovníka je důležitým tématem také **práce s energií**. Tato profese může být významným generátorem energie, ale často dokáže být i významnou energetickou zátěží. Kopřiva (2013) v této souvislosti zmiňuje důležitost **práce s tělem**, které vnímá zdroj energie a sebe(poznání). Všechny vnější i vnitřní podněty mají svou odezvu v těle, které je zároveň zhmotněním našich osobních hranic a středem osobního prostoru. Jeho vnímání je důležitým předpokladem správné orientace i v mezilidských vztazích, v nichž se nedá řídit se pouze slovy a představami. Autor popisuje příklad Gendlinova *cítěného smyslu* (Genglin, 1978, cit. podle Kopřiva, 2013), což je neurčité tělesné cítění, které nese informaci, jež je rozdílná od významu v naší mysli. Poznání a kvalitativní změna v našem životě se pak odehrává při integraci a propojení obou těchto složek. Smyslem je tedy **zaměřit se na tělesné pocity**, vnímat je, lokalizovat je, a následkem toho získat schopnost je verbálně lépe pojmenovat a propojit s ráciem, a **porozumět** tak některým svým emocím či potřebám. Autor také doporučuje uvědomovat si tělo při běžných činnostech, snažit se o eliminování multitaskingu, který v důsledku vede k mechanickému, „bezmyšlenkovitému“ konání, soustředit se na dýchání a vnímat tělo jako součást sebe sama. Dále je pak vhodné provádět dechová cvičení, relaxační techniky, např. autogenní trénink, jógu nebo meditaci (Kopřiva, 2013). V kontextu tématu práce stojí za zmínku i duševní hygiena z oblasti arteterapie a artefiletiky – například abreaktivní techniky, expresivní tvorba apod. (blíže Géringová, 2011; Rubinová, 2008).

Oblasti, které hrají důležitou roli při zvládnání stresu nejen v profesi sociálních pracovníků, je **životní styl**, jehož součástí je pravidelný pohyb, výživa, spánek, organizace času. Dále je to oblast **mezilidských vztahů** (zázemí pracovníka v osobním životě a rovnováha mezi osobním a pracovním životem) a již zmíněné **sebeřijetí** (Kopřiva, 2013).

6 LIDÉ S POSTIŽENÍM A PRÁCE S NIMI

Světová zdravotnická organizace (WHO) v roce 1980 vymezila základní pojmy týkající se problematiky zdravotního postižení. Rozlišuje tyto termíny: **Vada** (*impairment*) je abnormalita sama o sobě, a to v psychické, anatomické nebo fyziologické struktuře či funkci (např. nefungující sluchový nerv). **Postižení** (*disability*) je dalším stupněm omezení, kdy vada již způsobuje, že jedinec ztrácí schopnost vykonávat určité činnosti v rozsahu, který je pro člověka považován za normální (jedinec s nefunkčním sluchovým nervem neslyší tak jako člověk s funkčním sluchovým nervem, a je tedy v této oblasti postižen). **Znevýhodnění** (*handicap*) označuje omezení ve společnosti, které pro jedince vyplývá z jeho postižení. Nedslyšavý člověk je tedy například limitován ve svých možnostech uplatnění v profesním životě (Slowík, 2010). V současné době je již využíván model z roku 2001, který se zaměřuje na pozitivní vymezení postižení – hodnotí, co je člověk navzdory určité vadě a postižení schopen zvládat, jak se může **zapojit** do společnosti a naplnit svou roli v ní. Tento model také kromě zdravotních aspektů operuje s vlivem prostředí a s osobnostními rysy dotyčného jedince (Slowík, 2010).

I když vymezení WHO je globálně platné, samozřejmě se setkáváme s odlišností vnímání problematiky postižení napříč různými kulturami, od čehož se odvíjí i důsledky jednotlivých postižení. V některých společnostech jsou jedinci s postižením hluboce stigmatizováni nebo vyloučeni ze společnosti, v jiných jsou nahlíženi jako jedinci se speciálními schopnostmi mající kontakt s nadpřirozenem (Rothman, 2018).

V západní společnosti v sociálních službách dlouho převažoval spíše medicínský model, který vnímá postižení jako nějakou formu disfunkce. V tomto kontextu jsou postižení jedinci běžně zobrazováni jako **trpící subjekty**, jejichž postižení představuje velkou zátěž jak pro ně samotné, tak pro jejich rodiny (Hiranandani, 2019). Slowík (2010) uvádí, že veřejnost je o této problematice málo informovaná, případně jsou informace zkreslené kvůli velké medializaci jedinců zcela závislých na druhých lidech, nebo jsou naopak vyzdvihovány „inspirující“ příběhy lidí, které své postižení překonali a mají výjimečný úspěch například ve sportu nebo umění. Na obyčejné lidi, kterých je většina, se v tomto kontextu média dle autora nezaměřují (Slowík, 2010).

V českém prostředí zákon o sociálních službách popisuje postižení jako „tělesné, mentální, duševní, smyslové nebo kombinované postižení, jehož dopady činí nebo mohou činit osobu závislou na pomoci osoby“ (Zákon č. 108/2006 Sb.).

Během práce s cílovou skupinou osob s postižením můžeme narážet na různá specifika interpersonální komunikace. Liší se samozřejmě na základě typu postižení. Mohou se týkat i všech neverbálních dorozumívacích prostředků, tedy gestikulace, mimiky, pohledu, haptiky, posturiky, proxemiky atd. (Slowík, 2010).

Jelikož v rámci praktické části práce se operuje s participanty, kteří jsou v kontaktu s klienty s mentálním, tělesným, sluchovým a zrakovým postižením, jsou tyto typy postižení krátce přiblíženy v kontextu komunikace a obecných principů práce s těmito cílovými skupinami.

Mentální postižení je trvalé snížení inteligence v důsledku organického poškození mozku v prenatálním vývoji nebo do dvou let po porodu (Stuchlíková, 2007). V českém prostředí se tato skupina populace označuje jako „lidé, kteří mají problémy v učení, porozumění, orientaci a komunikaci“ (Hrušková, Matoušek & Landischová, 2010, s. 111). V rámci komunikace se u této cílové skupiny setkáme s omezením v porozumění složitějším sdělením, malou slovní zásobou, vadami výslovnosti apod. Sociální pracovník pomáhá uživatelům k tomu, aby mohli být co nejvíce soběstační a na sociální službě byli co nejméně závislí. Sociální pracovník by měl uživatele podporovat v rozvíjení jeho dovedností, sebevědomí, jednat s ním jako s dospělým člověkem, respektovat jeho práva a poskytnout pomoc pouze v situacích, které klient sám nezvládá (Hrušková, Matoušek & Landischová, 2010).

Tělesné postižení má různé podoby vrozeného nebo získaného narušení tělesné konstituce a integrity (Slowík, 2010). Důsledky postižení jsou u této skupiny nejvíce fyzicky viditelné a mohou negativně poznamenat obraz jedince v očích okolí i jeho sebepojetí a sebehodnocení. V komunikaci mohou být tito lidé limitovaní počtem komunikačních příležitostí (ať už kvůli fyzickým bariérám nebo stigmatu), případně postižením motoriky mluvidel apod. Důležité je být klientovi rovným a pozorně naslouchajícím komunikačním partnerem a zohledňovat i jeho fyzickou pozici (pokud je například na vozíku), být empatický, ale neprojevoval lítost (Slowík, 2010).

Sluchové postižení – jedinec má sníženou nebo chybějící schopnost vnímat zvukové informace. Postižení může být způsobeno vadou v jakékoliv části sluchového ústrojí nebo poškozením sluchového nervu a může být vrozené i získané. Jedince se sluchovým postižením se omezení v komunikaci týká nejvíce, a to formou běžné řeči a v získávání akustických informací z okolí. Stejně jako u předchozího typu postižení je potřeba si uvědomit, že toto postižení nemusí být spojeno s intelektovým deficitem, i když tito lidé mívají menší slovní zásobu, nedokonale vyslovují některé hlásky nebo v případě vrozené vady mohou mít spíše konkrétní myšlení.

Zrakové postižení je často způsobeno vrozenými zrakovými vadami, případně později zákaly, nádory nebo dalšími onemocněními. V komunikaci je tento člověk omezen v orientaci a získávání vizuálních informací, z čehož může vyplývat i omezená schopnost učení a zpětné kontroly artikulace pomocí zrakového odezírání (Slowík, 2010).

Výzkumy potvrzují, že lidé se zdravotním znevýhodněním, nevyžadují lítost a nechtějí být pouze obsluhováni v ústavech, které je vyčleňují ze společnosti, ale chtějí vést **normální život**, sami se rozhodovat, jak budou trávit čas, usilují o přiměřené pracovní a společenské uplatnění a dosažení osobního uspokojení jako ostatní lidé (Hrušková, Matoušek & Landischová, 2010). Obecným trendem a cílem v sociální práci u všech typů klientů je především směřování k inkluzi, zvyšování kompetencí a soběstačnosti a respektování individuality klientů. Rozpoznání, přijetí a vyrovnání se s postižením jsou pak považovány za cílené výsledky intervence sociální práce (Hiranandani, 2019).

7 KOLÁŽ JAKO NÁSTROJ

7.1 Technika koláže v kontextu dějin umění

Koláž, jako součást postmoderních výrazových prostředků, se ve výtvarném umění objevuje od začátku 20. století. Slovo koláž pochází z francouzského *collage* – lepení. Označuje techniku i následný výtvar. Technika spočívá v lepení ústřížku papíru na podložku. První formy koláže *papier collé* začali vytvářet kubisté Picasso a Braque v roce 1910. Ty spočívaly v nalepování ústřížků novin, tapet a dalších materiálů do obrazu zátiší. Později využívali také možnosti vytvořit tímto způsobem reliéf a trojrozměrné dílo. Je však rozdíl mezi kubistickým pojetím a surrealistickým pojetím koláže Maxe Ernsta, který koláž vnímá jako druh šokujícího umění, u něž není rozhodující přímo technika lepení, estetický nebo architektonický záměr jako u kubistů, ale šokující a překvapivá atmosféra díla. I když techniku koláže nadále používali představitelé různých stylů (kubisté, dadaisté, futuristé, ...), surrealisté, kteří se částečně inspirovali i Freudem a jeho myšlenkami o nevědomí, si koláž velmi oblíbili právě kvůli jejím možnostem volně asociovat a používat surrealistický princip objektivní náhody (Lhotová & Perout, 2018).

7.2 Koláž v arteterapii

Na principu odhalování neuvědomovaných obsahů funguje i používání koláže v arteterapii. Její zpracovávání je ale podníceno terapeutickým záměrem. Tato metoda původně vychází z teorie a terminologie psychodynamické arteterapie, tzv. „rožnovské“ (Lhotová & Huptych, 2004). Výběr i nalepování ústřížků/útržků na podložku může být záměrné, nebo může využívat volných asociací. Následná vzájemnost tematicky nesouvisajících výstřížků v nově vytvořené kompozici pak dodává původním obrazům nový význam. Terapeutický rozměr popisuje například Lhotová a Perout (2018):

Cílem arteterapie při práci s kolážemi je posunutí věci (problému) autora do nového pole vnímání, aby poskytla jiný pohled, přiměla k němu terapeuta/skupinu i autora samotného. Má upozorňovat či vypovídat o nezvyklých situacích a postupovat směrem k jejich porozumění. Paradoxně může sladit cit a myšlení, a tím pomoci navrátit vztah člověka ke skutečnosti, do přirozených mezí a rozměrů (s. 168).

7.2.1 Projekce

Koláž v arteterapii pracuje primárně s principem projekce. Projekce je v tomto případě chápána jako „proces, v němž vyšetřovaná osoba promítá obsahy svých duševních procesů navenek mimo sebe, připisuje je jiným nebo je spatřuje v jiných lidech, zvířatech, rostlinách, předmětech či dějích“ (Svoboda, 2013, s. 217). Díky tomu je při práci s koláží možné popsat některé neuvědomované motivy, emoce, přání, konflikty, postoje a další duševní pochody autora. Projekční techniky zde zaujmají roli jakéhosi katalyzátoru, díky kterému má autor tendenci externalizovat své chování (Svoboda, 2013).

V praxi se tedy předpokládá, že autor koláže „prostřednictvím jejích jednotlivých prvků (výstřižků, obrázků, nálepek apod.), jejich barevnosti a kompozice promítá do koláže své vnitřní obsahy (motivы, přání, emoce atd.) bez možnosti své racionální korekce“ (Mazehoová & Kouřilová, 2005, str. 134). Dle Lhotové a Huptycha (2004) je důležité, na které skutečnosti a frakce světa se v koláži autor soustřeďuje a do jakých vzájemných vztahů je staví. To pak může vypovídat o událostech autorovy minulosti, osobnostních rysech nebo aktuálním psychickém stavu.

7.2.2 Výhody koláže

Většina dospělých výtvarných laiků se často obává techniky malby či kresby, jelikož je od období tzv. výtvarné krize nekultivovala (Kyzour, 1969-1970). Výhodou techniky koláže je mimo jiné to, že její autoři nejsou omezováni svou obavou z „neúspěchu“ a výtvarné neobratnosti. „Technika koláže je tak vesměs s chutí přijímána i studenty, kteří k jinému typu výtvarné produkce přistupují s nechutí či obavou“ (Mazehoová & Kouřilová, 2005, str. 134). Další výhodou může být i fakt, že výstupy jsou vždy velmi rozmanité a unikátní, a tak mohou být metaforické významy v koláži pro samotného autora lépe skryty. Navíc se s touto relativně mladou metodou pravděpodobně širší veřejnost nesetkává v takové míře jako například s jinými projektivními metodami (počátky používání koláže jako projektivní metody v terapii se v tuzemském prostředí datují teprve do devadesátých let 20. století /Lhotová & Huptych, 2004/). Například

interpretace výstupů z Rorschachovy metody nebo kresby stromu jsou již poměrně známé i ne odborné veřejnosti.

7.2.3 Profesní koláž

Tzv. profesní koláž figurovala například ve výzkumech Mazehoové, Kouřilové nebo Krninského (Mazehóová & Kouřilová, 2005; Mazehóová & Kouřilová, 2008; Krninský, 2017), a to převážně v souvislosti se zkoumáním postojů pedagogů nebo studentů pedagogiky k jejich profesní roli, motivaci k výběru profese nebo emocím, které v rámci své práce zažívají. Dle zkušenosti Mazehóové a Kouřilové (2005) si již během samotného procesu vytváření koláže na téma „Já jako pedagog ve všech pozicích a rolích“ participantů strukturují své myšlenky, získají jiný náhled na svou profesi, prohloubí kontakt se svou profesí a ujasní si své motivy a emoce v kontextu profese. Na základě principu, na kterém zpracování a interpretace koláže funguje, se nejedná pouze o ty přiznávané duševní pochody, motivy a emoce, ale také ty neuvědomované, které jsou však mnohdy pro vykonávání povolání zásadnější. Lidé jsou ovlivněni osobními teoriemi formovanými v dětství vlivem výchovy. Tyto vzorce mohou ovlivnit i výběr profese (Kouřilová & Mazehóová, 2023).

Koncept profesní koláže je použit v praktické části této bakalářské práce, přičemž zadání koláží je pozměněno pro účely práce s cílovou skupinou sociálních pracovníků.

7.2.4 Chladná koláž

Tzv. chladná (nebo také studená koláž) je součástí základní sady koláží, se kterou se pracuje v rámci sebezkušenostní části výuky v Ateliéru arteterapie PF JČU. Ten se názorově hlásí k již výše zmíněné rožnovské arteterapeutické škole využívající projektivně-intervenční přístup. Chladná koláž má být dle zadání „chladná formou i obsahem“. Zaměřuje se tedy na to, co je pro autory nepříjemné, vědomě nelibé, ohrožující, odmítané, odrazující, deficitní. Může zobrazovat tabuizovaná témata, limity, zdroje strachu, existenciální témata nebo může odkazovat na fyzické i psychické symptomy. Proto se při práci s touto koláží musí postupovat velmi citlivě (Mazehóová & Kouřilová, 2023). Interpretace pak pracuje s **archetypem stínu**. Tento archetyp

popisuje Jung v Archetypech a nevědomí: „kdo pohlédne do zrcadla vodní hladiny, uvidí především svůj vlastní obraz. Kdo jde sám k sobě, riskuje především setkání se sebou samým. Zrcadlo nelichotí, ukazuje věrně to, co do něj pohlíží, totiž onu tvář, kterou světu nikdy neukazujeme, protože ji zakrýváme personou, maskou herce“ (Jung, 1997, str. 118). Tento soubor osobních i kolektivních složek psyché je tedy vytěsněn z našeho vědomí, jelikož se často jedná o něco negativního, co nezapadá do naší zvolené a kulturně podmíněné představy o nás samých (Starý, 1990). V pohádkách a mýtech může být archetyp stínu zobrazován například jako postava, která se ve srovnání s hrdinou jeví jako primitivnější a instinktivnější (nepřítel hrdiny), někdy se objevuje ve formě štěpení, kdy se samotný hrdina vyznačuje jak pozitivními, tak negativními rysy nebo se objevuje v podobě varování, hrdinovy pochybnosti nebo špatného rozhodnutí (Franz, 2015).

V praxi se pak s autory koláží terapie zaměřuje na tuto „temnou“, odvrácenou stranu vědomého Já a její symbolické zpodobnění. Jakýmsi protikladem chladné koláže je také hojně využívaná tematická koláž nazývaná „Moje zdroje“.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

8 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMU

Ústředním cílem výzkumu bylo získat podrobnější vhled do prožívání sociálních pracovníků působících v oblasti služeb pro lidi s postižením. Dalším cílem je získat informace o jejich uvědomovaných i neuvědomovaných motivech a každodenních pozitivních i negativních emocích především v kontextu jejich role sociálního pracovníka. Výzkumné šetření bylo prováděno formou kvalitativního výzkumu s použitím rozboru symbolické roviny **Profesní koláže** a **Chladné koláže** a metodou polostrukturovaného rozhovoru.

8.1 Výzkumné otázky

Na základě cílů byly stanoveny výzkumné otázky, které byly v průběhu sbírání dat lehce upravovány.

Výzkumná otázka č. 1: Které uvědomované a neuvědomované motivy a emoce se u vybraných sociálních pracovníků objevují?

Výzkumná otázka č. 2: Jak participanti vnímají sebe a své role v kontextu své profese?
Podotázka č. 2.1: Jak participanti vnímají své klienty?

8.2 Metodologie výzkumu

8.2.1 Kvalitativní výzkum

Kvalitativní výzkum je druh výzkumu používaný převážně ve společenských vědách. Je charakteristický svým specifickým zaměřením a delším a intenzivnějším kontaktem s terénem nebo situací dané osoby či skupiny osob (Hendl, 2016). Tato metoda neslouží k získání dat zobecnitelných na celou populaci, ale je velmi vhodná pro hlubší, detailnější a komplexnější prozkoumání dané problematiky, sociálního jevu, lidského chování apod. Orientuje se spíše na **význam a interpretaci**. Kvalitativní výzkum v sociálních vědách je proces hledání, využívá induktivní logiku a vychází z toho, jak jsou

zkoumané jevy subjektivně vnímány a chápány samotnými aktéry, ale zároveň se jim snaží porozumět (Švaříček & Šédová, 2014). Výzkum není příliš standardizovaný a nestojí na formulování počátečních proměnných a hypotéze, ale na obecněji pojatých výzkumných otázkách, na něž se po sesbírání dostatečného množství dat snaží výzkumník odpovědět. Nástroje používané v rámci kvalitativního výzkumu jsou například rozhovor nebo pozorování (Hendl, 2016).

8.2.2 Nástroje výzkumu a průběh sběru dat

Jako výzkumnou strategii jsem zvolila případovou studii. Ta je charakteristická zaměřováním se na podrobný popis jevu (na jehož existenci má výzkumník minimální nebo vůbec žádný vliv) pomocí rozboru jednoho nebo několika málo případů a zkoumá jejich charakteristické rysy (Švaříček & Šédová, 2014). V rámci případové studie se v tomto případě pracuje s:

- Rozborem tematických koláží, které každý z participantů samostatně vypracoval dle zadání: 1. profesní koláž „**Já jako sociální pracovník ve všech pozicích a rolích**“ a 2. „**Chladná koláž**“ (Příloha č. 1);
- reflektivním rozhovorem nad kolážemi;
- rozhovorem s otevřenými otázkami (polostrukturovaným rozhovorem), které jsou před rozhovorem předem dány a jsou pro všechny participanty stejné (Příloha č. 2). Výstupy z rozhovorů jsou uvedeny v příloze práce (Příloha č. 3).

Rozhovory s participanty sledovaly několik témat. Jednalo se především o:

- základní informace o participantech a o sociální službě, ve které pracují
- motivaci k výběru profese a konkrétní cílové skupiny
- vnímání cílové skupiny, vztah ke klientům
- vnímání sebe sama a svých rolí v rámci profese sociálního pracovníka
- emoce a zdroje stresu, které v práci vnímají, a způsoby, kterými se dokáží od práce odreagovat
- názor na to, jak profesi a cílovou skupinu klientů vnímá veřejnost a okolí participantů

8.3 Charakteristika výzkumného vzorku

Do výzkumu se původně přihlásilo deset sociálních pracovníků. Někteří z nich ale z výzkumu v jeho různých fázích odstoupili po zvážení svých časových možností. Konečný výzkumný vzorek tvoří celkem 7 participantů, z toho je 6 žen a 1 muž. Participantů působí jako sociální pracovníci v různých sociálních službách (jsou to zaměstnanci celkem 4 organizací) pro různé cílové skupiny klientů v českém velkoměstě (tj. město s počtem obyvatel nad 100 000). Participantů pracují s klienty s mentálním postižením, tělesným postižením, postižením zraku a postižením sluchu. Díky osobní zkušenosti autorky s přímou prací s lidmi s postižením byla část participantů kontaktovaná přímo a záměrně, a to na základě bývalého kolegiálního vztahu s autorkou. Zbývající část participantů byla oslovena skrze cílený inzerát adresovaný vedoucím pracovníkům organizací, které poskytují sociální služby pro lidi s postižením. Následně se jejich zaměstnanci, kteří chtěli na výzkumu participovat, iniciativně přihlásili. Nejedná se tedy o čistě náhodný výběr a vzorek nereprezentuje celou populaci sociálních pracovníků. Výzkum byl realizovaný v létě a na podzim roku 2023.

8.4 Průběh výzkumu

Participantů nejprve dle zadání samostatně doma zpracovali obě koláže. Po shromáždění koláží proběhla jejich analýza (bez přítomnosti participantů), a s časovým odstupem většinou několika dní až týdnů od vytvoření koláží pak byl s každým participantem uskutečněn reflektivní rozhovor nad kolážemi a rozhovor s otevřenými otázkami. Výstup z rozboru koláží pak byl konfrontován a porovnán s výpověďmi participantů v prezentovaných kazuistikách.

Při analýze koláží byla pozornost zaměřena na jejich výtvarné zpracování, na celkový dojem, formát, na kompozici, topografii a barevnost koláží. Dále se analýza soustředila na případné nápisy, prvky, které koláž nějak dotvářely (kresby, ruční nápisy, vymalování pozadí apod.), velikost objektů a vztah mezi nimi. Interpretace se snaží zohlednit individuální symboliku motivů, tak i jejich kulturní či transkulturní rozměr (Kronika & Mazehóová, 2023). Vzhledem k tématu práce je větší pozornost věnována rozboru profesní koláže, chladná koláž je vnímaná spíše jako její doplněk.

8.5 Etika výzkumu

Všichni participanti se na výzkumu podíleli dobrovolně, byli obeznámeni s výzkumným cílem i použitím dat, dále i se svým právem odstoupit od participace na výzkumu v jakékoli jeho fázi. Byli seznámeni také s tím, že sesbíraná data budou použita výlučně ke zpracování této bakalářské práce a nahrávky rozhovorů budou po zpracování práce smazány. Během celého výzkumu zůstává zachována anonymita jak jednotlivých sociálních pracovníků, tak zařízení, v nichž vykonávají svou profesi. Kvůli těmto účelům byla také pozměněna jména participantů v kapitole věnujícím se analýze dat. Zařízení sociálních služeb také nejsou konkrétně jmenována, jsou popsána pouze obecně.

9 KAZUISTIKY

V rámci této kapitoly budou sesbírané artefakty analyzovány a doplněny o některá vyjádření participantů získaná z rozhovorů. Vzhledem k poměrně velkému množství artefaktů a omezenému rozsahu bakalářské práce není aspirací této kapitoly poskytnout komplexní a detailní rozbor, ale nastínit základní témata v tvorbě nebo vyzdvihnout hlavní motivy, které se v kolážích objevují. Kapitola prezentuje sedm případových studií, přičemž osmá participantka po vypracování chladné koláže z výzkumu odstoupila kvůli pracovní vytíženosti a změně zaměstnání.

9.1 Vendelín, 29 let

Vendelín vystudoval vysokou školu v oboru sociální práce (magisterský stupeň) a má celkem 3,5 roku praxe. V rámci studijních praxí pracoval s lidmi s autismem a také se věnoval dobrovolnické činnosti v oblasti pomoci lidem bez domova. V době výzkumu pracoval třetím rokem jako sociální pracovník v sociálně-terapeutické dílně pro lidi s **mentálním a kombinovaným postižením**. Koláže vytvářel ještě v tomto zaměstnání, rozhovor se uskutečnil v době, kdy pracoval již v jiném zařízení a s jinou cílovou skupinou (s lidmi s duševním onemocněním). Vendelín je bezdětný, žije s partnerkou.

Profesní koláž (obr. 1) vzhledem k negativně laděným motivům na první pohled spíše působila jako koláž chladná. Na koláži je vidět jistá míra systematičnosti, promyšlenosti a režie (více pravoúhlých výstřižků, nápisy atd.), ale také větší množství motivů, které odvádějí divákovu pozornost.

Autor se nejvíce identifikoval s malou postavou (hlavou) ve **středu koláže**. I když je koláž jinak celkem zaplněná, okolo této hlavy je největší bílé místo, **je izolovaná od zbytku koláže**. Přemýšlím o možnosti Vendelínova **odstupu** od práce/klientů, případně o chybějící komunikaci s okolím v rámci pracovního prostředí nebo o potřebě klidu a **ochrany** (hlava je vystřižena do kruhu, „svatozáře“) před množstvím motivů na koláži. Hlavě chybí tělo, je také možné odpojení emocí od mysli a somatizace právě kvůli neprožívání emocí. **Černobílý** obličej se také tváří klidně až rezignovaně, i když nad sebou má jaderný výbuch a velké červené hodiny ne s dvanácti, ale s čtyřiatvaceti jednotkami. Na **identifikačním** místě najdeme **kostru ryby**, která zakrývá nohy rybáři

stojícího ve špinavé vodě, který ulovil místo ryby člověka z vodou zaplavené hlavy. Tento soubor motivů na základě symboliky vody asociuje témata zdrojů, života, plodu plodnosti, emocí (Baleka, 1997). Kdo je obětí (úlovkem, rybou), a kdo rybářem? Zde je také možné se podívat na jejich symboliku. Ryba je symbolem Krista a křesťanství. Kristovi učedníci/apoštolové jsou také nazýváni rybáři, kteří chytají věřící do sítě nebeského království (Baleka, 1997). **Jaký má Vendelín vztah k víře?** Je Vendelínova profesní identita/motivace či víra (v klienty) stabilní (rybář stojí ve špinavé vodě/bažině, nohy nejsou vidět), **jsou živé jeho hodnoty?** Vendelín tuto oblast koláže (a oblast nad ní) vnímá jako možný vývoj práce s klientem: „pokud neulovím leklou rybu, ale klienta, co spolupracuje, použiju svou kreativitu a snažím se klientovi být partnerem, průvodcem (dva chlapci v červených tričkách jdoucích zády k divákovi) a pomoci mu s formováním budoucnosti“. Výše je dle něj zobrazená spolupráce při celém procesu (sociální pracovník má být podpořen svým týmem a vedením) a průhled do modrého nebe zobrazuje naději či lepší vyhlídky pro klienta. Nad celým tímto procesem je nápis „ředitel“, který situaci kontroluje. Vendelín po dotázání na jeho **aspirace** připouští, že by si jednou chtěl založit vlastní sociální službu, být ředitelem, aby se nemusel tolik podřizovat nesmyslným pravidlům, byrokracii, a mohl řídit organizaci po svém.

Dalším postavám, které participant označil za sociální pracovníky, **nad hlavami visí/na hlavách stojí energeticky náročné** předměty/motivy, podobně jako předtím to byl jaderný výbuch (žárovka nad rybářem, Eiffelova věž s teploměrem, hořící cigareta). U těchto motivů bych uvažovala nad tématem **přehlcení**, napětí, nahromadění energie/emocí, nad „těžkou hlavou“, i o tématu vyhoření (žárovka, teploměr, výbuch). Vendelín i během rozhovoru při vzpomínání na tuto práci působí spíše rezignovaně, frustrovaně, a někdy se uchyluje k cynickým popisům práce s klienty. Další postava sedícího muže si již hlavu zakrývá novinami, je tedy už vlastně i fyzicky nepřítomná (nejen emočně jako v předchozích případech). Co nechce vidět, slyšet, cítit?

Ani jedna ze zmíněných postav nemá nohy (případně ani trup). Nemohou postavy ze situace utéct/odejít? Co je tam drží? Je už do práce zapojena pouze Vendelínova hlava (bez emocí, bez možnosti/moci jednat a podat „pomocnou ruku“)? Je Vendelín už jen neangažovaným divákem? Vlevo nahoře se nachází jeden z dominantních prvků – **červená šipka** (akce, směr) s nápisem „EXIT WAY OUT“ směřující do uklidňujícího

průhledu do slunce skrz větve stromů. Obrázek je doplněn nápisy „co duše“ a „jen tak si zmizet“. Dle topografie koláže se jedná o místo představ o „ty“, případně také místo matky (matka příroda), pasivního klidu, o odkaz k minulosti. Je „cestou ven“ návrat do minulosti, přezkoumání autorovy představy o profesi, o klientech nebo o jiných vztazích? Je Vendelín v kontaktu se svou „duší“? V rozhovoru Vendelín potvrdil svou touhu uniknout od stresu do přírody, což dříve dělával o dost častěji (chodil s kamarády na túry, do lesa), ale nyní na to nemá čas a energii. Na otázku, jakým způsobem se nyní nejvíce odreaguje, odpověděl, že hraje **počítačové hry** – „střílečky“, hodně kouří cigarety nebo konzumuje sladkosti. Zde můžeme přemýšlet o odkazu na oralitu a potřebu ventilovat agresi.

Na koláži se také vícekrát vyskytuje **symbol kruhu/koule** (zeměkoule, postavy stojící v kruzích, některé obrázky vystřižené do tvaru kruhu, hodiny, nápisy nalepené dokola atd.). To by mohlo odkazovat k tématu točení se v kruhu, ustrnutí, bezvýchodnosti nebo případně také k potřebě **ochrany**, péče, pasivity a odpočinku (Baleka, 1997).

Za zmínku stojí také opakující se pestré **kreslené postavy**, které se liší od většiny ostatních obrázků. Jedná se o jednoduché ilustrace, spíše o schematicky znázorněné postavy, figurky v dětském věku. Jsou zde použity jednodušší barvy, okolo postav se vyskytuje zelená barva, která se na koláži jinak nevyskytuje. Dle autora to jsou klienti s mentálním postižením, kterým může „opakovaně něco vysvětlovat, ale stejně si dělají, co chtějí.“ S tím je možné spojit otázky ohledně zjednodušeného vnímání klientů v rámci dichotomie reálný – nakreslený, dospělý – dítě, jednoduchý – složitý. Mohou to být také „figurky“, subjekty manipulace. Jak Vendelín vnímá sebe (v kontrastu s vnímáním klientů)? Vendelín vyjmenoval tyto role v rámci své profese: role mentora, průvodce, podpůrce, kontrolora, manipulátora. V této souvislosti se můžeme věnovat dominantnímu prvku na koláži velkým **černobílým rukám (loutkovodiče)**. Na první pohled to vypadá, že jsou ruce svázané a nemohou tak tuto práci vykonávat, nejsou také propojeny s hlavou sociálního pracovníka ve středu. „Roli manipulátora mít nechci, znechucuje mě to, ale zároveň je to někdy jediná možnost, jak klienty k něčemu donutit.“

Na **chladné koláži** (obr. 2) více prosvítají bílá místa. Vyjevuje primárně obsahy spojené s fyzickým násilím, válkou, vojáky, konfliktem a nacionalismem. V přenesené rovině můžeme uvažovat například o kontrole, autoritách, striktních pravidlech, režimu. Dále se objevuje téma identifikace s nějakou větší skupinou lidí, masovosti, diktatury nebo byrokracie. Jaký má autor postoj k autoritám, k otci, k domovu a vlasti (autor pochází ze Slovenska). Na koláži je motivy zatížena hlavně její spodní část, rovina provozní, tělesná, pudová. Má Vendelín obavy z toho, že splyne s davem? Že projeví svou agresi?

Na první pohled na koláži zaujme nápis (nadpis) „fascinující tajemství“ a „Proč se máme bát?“ v oblasti budoucnosti, představ, superega. Žluté tajemství – tajemství, které má být vidět? Dalším výrazným motivem jsou svůdné ženské fialově namalované oči, pohlížející na diváka. Dle autora to je móda a trendy. U těchto motivů bych přemýšlela o vlivu společnosti, o kontrole či manipulaci skrze strach nebo sexualitu.

V kontextu výše zmíněného by v rámci prevence syndromu vyhoření mohl být pro Vendelína vhodný větší kontakt s **tělem**, pohyb, **uzemnění**, zaměření pozornosti formou meditace nebo individuální supervize či terapie, která by mu pomohla obnovit kontakt s profesní identitou, se svými emocemi, se sebou samým a svými hodnotami.

V rámci arteterapie by mohly být vhodné i abreaktivní techniky pro uvolnění nahromaděných emocí a ventilování agrese (např. práce se dřevem, linoryt atd.). V rámci další práce s kolážemi by pro Vendelína mohlo být zajímavé vytvořit koláž na téma „**Já a moje zdroje**“, případně novou profesní koláž odrážející jinou cílovou skupinu klientů a nové pracovní prostředí, které je dle slov autora o hodně přívětivější a cítí zde velkou podporu vedení.

Obr. 1: Profesní koláž (Vendelín), formát A3

Obr. 2: Chladná koláž (Vendelín), formát A3

9.2 Matylda, 28 let

Matylda původně vystudovala filologii, následně ale z finančních důvodů pracovala v oblasti gastronomie. Stresující prostředí a nepravidelná pracovní doba jí dlouhodobě nevyhovovaly a chtěla vykonávat něco smysluplnějšího, co pozitivně ovlivní druhé lidi. Původně chtěla pomáhat cizincům (sama je původně z Ruska), nakonec ale začala pracovat na pozici asistentky v sociálně-terapeutické dílně (tréninkové kavárně) pro lidi s **mentálním postižením**. Na této pozici pracuje 1,5 roku. Je vdaná, nemá děti.

Profesní koláž (obr. 3) celkově působí velmi **stylizovaně**. I během rozhovoru Matylda vypadala, že má rozmyšlené, co má který motiv znamenat a symbolizovat. Koláž nazývala „plakátem“. Jakou hlavní informaci by měl tento plakát/reklama sdělit? Dle autorky to, že ji práce baví. Koláž je ale barevně velmi **tlumená a úsporná** (kromě výrazných oranžových rámečků) a co do počtu motivů chudá. Téměř se nevyskytují figury nebo jsou velmi malé a neinteragují s divákem, což je vzhledem k předchozím výroky autorky o práci s lidmi, která ji baví, zajímavé. Na základě světlé a studené barevnosti a malého počtu postav bych uvažovala o autorčině tendenci k **introverzi, odstupu**, zadržování emocí, případně může barevnost odrážet nižší intenzitu jejího emočního prožívání (vůči své profesi) ve chvíli, kdy koláž zpracovávala.

Na koláži je také nápadně velké množství **nápisů** (dokonce i celý odstavec textu) na úkor obrázků. S tím by mohla souviset tendence **racionalizovat** svůj postoj k profesi/motivaci nebo ho definovat jednoznačně pomocí slov, aby nemohly přijít v úvahu další konotace. To může souviset s tendencí k cenzuře obsahů nebo i k jisté manipulaci diváka. Toto téma by podporovalo také větší množství **bílé barvy** na koláži (i v různých kombinacích s dalšími barvami – světlé pastelové barvy). Všechny kousky papíru jsou velmi pečlivě vystřižené a většinou i silně **orámované černou** či svítivě **oranžovou** barvou. Zde by se dalo uvažovat například o potřebě **kontrolovat** své sdělení, upozornit na něj, „dát ho za rámeček“, **prezentovat** se jím, vymezit se jím. S tím přichází otázka, jak snadno se takto zarámované sdělení mění. Barevná kombinace rámečků je **výstražná** a kontrastuje s jemnými pastelovými barvami zbytku koláže. Má rám upoutat více než obraz/obsah? Matylda jako jediná koláž více dotvořila. Celé pozadí čtvrtky pravidelně a jemně **vyšrafovala** (pravý úhel, opakování) světle modrou pastelkou,

„aby to nebylo tak smutné, když jsem nenašla tolik vhodných obrázků“. Zároveň na šrafování můžeme pohlížet jako na vytváření textury, vzoru, který **maskuje** bílou barvu. Světle modrá může být spojována s idealizací profese (pozadí sociálních služeb), přílišným obětováním se pro druhé, „pácháním dobra“, manipulací, stavěním se do role oběti nebo upozadováním své vlastní identity. Naopak pozitivně laděné významy jsou spojovány s péčí, dobrou vůlí, vstřícností, něžností, pomáháním druhým (Lhotová & Perout, 2018). V této souvislosti je zajímavé i zaoblování, zjemnění pravých úhlů u některých ústřížků. Využití pastelky jako grafické techniky pro (jednotlivé) vybarvení pozadí bych spojila opět s potřebou větší (sebe)kontroly v projevu emocí. Modrá a oranžová jsou navzájem komplementárními barvami, takže i koláži tato kombinace dodává na vyrovnanosti i přes její strohost.

Co se týče topografie koláže, vidíme zde náznak **mateřské úhlopříčky** (souvislost se světle modrou – Panna Marie), která začíná vlevo nahoře u nápisu „Já a moje“ na světle hnědém pozadí. Možná autorka potřebuje před nalezením profesní identity prozkoumat některé vztahy z minulosti (vztah rodičům, autoritám, vztah ke své rodné zemi). Případně může svou roli v oblasti sociální práce vnímat jako roli pečující, mateřskou. Sama sebe znázornila autorka uprostřed této úhlopříčky jako malou **kreslenou postavu dívky** (poměr hlavy a těla je nereálný – má z práce těžkou hlavu?). Malá velikost postavy by mohla také odkazovat na menší sebevědomí Matyldy. Na druhou stranu se zde ale vyskytuje velký centrální motiv odkazující možná k jisté egocentričnosti. Postava, stejně jako nápis „já a moje“ je umístěn na straně „ty“. Do jaké míry je autorka ovlivněna svým okolím? Maluje si autorka představu o sobě? Pramení její motivace k pomáhání právě z tohoto dětského období? V rozhovoru autorka jako jednu z hlavních rolí, kterou zastává uvedla roli **kamaráda**. Na základě výše uvedených jevů bych uvažovala o tom, že v některých kontextech nebo v rámci své sociální role v této profesi by autorka mohla využívat strategie zapadající do latentního vývojového stádia.

Jediné nekreslené postavy se objevují na straně „ty“ - vlevo na koláži. **Vymykají** se také svou pestrou barevností. Autorka je označila za klienty, kterým její práce dává radost. Jejich vyjádření emocí je ale opět částečně skryto kvůli slunečním brýlím a s postavou autorky nijak neinteragují.

Obecně bych přemýšlela o tom, že autorce všechny obsahy spojené s její velmi novou profesí ještě nejsou zpřístupněny, případně pociťuje **nejistotu** z realizace této profese v budoucnosti nebo některé obsahy (nevědomě) cenzuruje. V rozhovoru pak také uvedla, že se koláž trochu vymyká zadání, protože ji zpracovala spíše obecně jako **hledání** své profesní cesty, jejíž je profese v sociálních službách součástí. Dynamiku do jinak velmi statické koláže (orientace na šířku, rámování, statické pravoúhlé objekty, centrální kompozice, tendence k symetrii) vnáší motiv tunelu, cesty, vytvářející dojem **spirály**. Tento tunel postavu svým modrým obloukem chrání, ale také omezuje, zužuje její možnosti. Objekt je posazen spíše do horní poloviny formátu, což by značilo jeho zasazení spíše do oblasti představ, budoucnosti.

Chladná koláž (obr. 4) je té profesní v lecčem podobná (málo motivů, nápisy, prosvítání bílé barvy), zároveň se ale na pastelkou vybarvovaném pozadí nyní objevuje i **černá barva**. Může se jednat o negaci či zpochybňování modré a jejích významů (například přílišné obětavosti). Čáry na pozadí ani objekty již nejsou tak úhledné a stažené, je zde vidět větší tlak na papír, větší exprese, abreakce. Tu můžeme spatřit i ve způsobu vyjmutí kousků papíru z časopisu – nejsou vystřižené, ale vytržené, nepravidelné a nejsou dodatečně orámované. Koláž je na první pohled trochu odbytá a více dynamická – je naznačen směr pohybu (šipky, směr větru, rostoucí strom) a aktivní, stoupající (otcovská) úhlopříčka. Můžeme také uvažovat o lidech a místech, kteří v autorčině životě již nemají takový emoční náboj, nejsou přítomní (černobílé obrázky). Nabízí se symbol domova, možná otce (budova se stromem na střeše). V kontextu tématu koláže bychom mohli uvažovat o tom, že témata, která je klientce nepříjemný **chaos** nebo absence „ty“.

Na kolážích chybí zelená barva, červené je také jen minimální množství. Přemíra světle modré tak může odkazovat na pasivitu, přílišnou orientaci na druhé. Soustředila bych se na vitalitu a energii Matyldy a postupné odhalování obsahů, které pro ni v rámci (profesní) identity mohou být skryté. Sebepoznání a integrace všech složek osobnosti je pak dobrou prevencí syndromu vyhoření (viz kapitola 5.3). Co se týče doporučení pro autorku v případě další výtvarné tvorby, zaměřila bych se na témata, která vybízí k **pohybu** a **vztahovosti**, případně na více expresivní techniky. Zajímavá by byla také například Rodinná koláž. Jak by koláž vypadala, kdyby byly v zadání „zakázané“ nápisy?

Obr. 3: Profesionální koláž (Matylda), formát A3

Obr. 4: Chladná koláž (Matylda), formát A3

9.3 Sára, 38 let

Paní Sára má vystudovanou vysokou školu v oboru knihovnictví. Přímo ve svém oboru nikdy nepracovala, ale dlouhodobě vykonávala administrativní práci ve větší firmě. K zaměstnání pracovnice v sociálních službách „jsem se dostala úplně náhodou. Dřív jsem pracovala v kanceláři, ve firmě, a pak už mi to nějak přestalo dávat smysl, chtěla jsem to změnit, chtěla jsem něco úplně jiného. Nevěděla jsem vůbec co. A pak jsem náhodou našla inzerát právě na tuhle pozici“. Sára v současné době pracuje jako osobní asistentka v rámci terénní sociální služby pro lidi s tělesným postižením. Navštěvuje tedy klienty v jejich domácím prostředí nebo je doprovází při cestování po městě. V oboru sociální práce působí asi 4,5 roku, z čehož asi tři roky působila jako koordinátorka osobní asistence ve stejné organizaci.

Profesní koláž (obr. 5) na první pohled upoutá svým **netypickým** formátem. Autorka nalepila tři papíry formátu A4 vedle sebe do podoby triptychu. Tento formát ještě umocňuje autorčino rozhodnutí koláž orientovat **na šířku**, což může vypovídat o potřebě jistoty, o tendenci ke stabilitě nebo malé flexibilitě a případně i o přání rozšířit svůj prostor v rámci daných pravidel (autorka nevybočila ze zadání, a žádné obrázky nepřesahují formát papíru, naopak je mezi objekty a okraji znatelná mezera). I přes zvolení většího formátu autorka na koláži nechala velké množství **bílých míst**. Autorka je vysvětlila tím, „že nemohla najít vhodné materiály a dokreslovat koláž nechtěla, protože to vůbec neumí“. Po dotazu na to, co by na některých konkrétních bílých místech bylo, kdyby vhodné obrázky našla, ale nedokázala jednoznačně odpovědět. Profesní koláž je zároveň celkem bohatá co do **počtu motivů** a informací. Koláž také pomyslně rozdělila na tři části podle okrajů čtvrtky. Přemýšlím o neuchopitelnosti tématu jako celku a potřebu si ho rozdělit. Koláž působí nepřehledně a tematicky **roztříštěně** – není na ní znatelný žádný dominantní motiv ani náznak budování prostoru nebo sjednocujícího kontextu. Uvažovala bych o potřebě autorky toho hodně sdělit, vyjmenovat. Chce tím odvést pozornost od něčeho jiného? Mezi jednotlivými objekty ale probíhá jen velmi malá **interakce**, jsou spíše izolované a chybí jejich zasazení do kontextu. Zároveň jsou vystřižením zarámovány. Je možné, že autorka nemá své motivace nebo postoje k profesi (a své role v práci) příliš zpracované nebo vědomě integrované. Ani v rámci rozhovoru nevyjádřila žádné konkrétnější motivace, vícekrát

se v této souvislosti objevilo slovo „náhoda“. „Zjistila jsem, že práce v terénu mě baví víc než koordinátorství. To je asi důvod, proč v této práci zůstávám. Nic lepšího jsem zatím nenašla.“ Izolovanost obrázků by mohla představovat i určité psychické bloky v komunikaci nebo částečně korelovat i s terénní formou práce, kdy její fyzická přítomnost i pracovní doba jsou nesouvislé a odehrávají se v různých částech města.

Co se týče rolí, které zastává, zmínila jich ale autorka několik. Samu sebe našla v téměř každém obrázku (opět téma roztříštěnosti). Vyjmenovává roli **ochránce** (černobílá postava vpravo nahoře), roli někoho, kdo **plní rozkazy** (salutující žena), roli **průvodce**, který předvídá události, hledá cesty a řešení, je prodlouženým tělem a smysly klientů (muž s dalekohledem a muž u nástěnky), dále zmínila roli uklízečky, baviče, dozorce, zdůraznila i roli **návštěvníka a dělníka či nástroje** (navštěvuje klienty v jejich bytech, manipuluje s těly, stará se o osobní hygienu atd.). Na koláž autorka umístila i několik symbolů a atributů spojených se svou prací – srdce, mozek a ucho.

Výše zmíněné (izolovanost, bílá místa) ještě více platí i pro **chladnou koláž** (obr. 6), která působí velmi vyprázdněně. Autorka ji zpracovala také v kontextu svého povolání. I když je na koláži patrná snaha rovnoměrně zaplnit prostor, můžeme zde pozorovat i mírnou tendenci k „lavoru“ – autorka se vyhýbá středu čtvrtky (Lhotová & Perout, 2018). Vyhýbá se i středu dění? Vyhýbá se nějakému hlavnímu tématu, které je pro ni chladné, nepříjemné? Prázdné je i místo pro „ty“ v provozní rovině. Jak autorka nahlíží na téma partnerství? Absentuje partner v jejím životě? Jaký obrázek by na toto místo dosadila? Nebo snad nechce o protějšku (např. klientech) odhalit **nic** „špatného“? V úrovni představ na straně „ty“ je největší z obrázků na koláži – éterická **modrá** (péče, dobrá vůle, obětování se) osamocená postava dívky ve věku cca osmi let (duch, představa), se kterou se identifikovala a nazvala ji bezprizorní. „To jsem já, když mezi návštěvami v terénu nemám co dělat a jen tak bloudím po městě“. Jak nespojitost motivů, tak věk postavy, se kterou se autorka identifikuje (případně i postava chlapce na identifikačním místě) by mohly odkazovat na jistou **emoční nezralost** v některých aspektech života. Obě postavy (dívka i chlapec) také disponují zvláštnostmi co se týče jejich tělesnosti. Dívka je doslova průhledná, neviditelná, chlapec je kvůli tělesné anomálii nepřehlédnutelný. Z pohledu topografie koláže je u postav zaměněný gender. Je téma

identifikace se svým genderem, případně téma atraktivity a tělesného zdraví pro autorku aktuálním tématem?

Zajímavým motivem je postava v pravém horním rohu, o které autorka tvrdí, že ji „tam prostě musela dát“. Spojuje ji s nekomfortním pocitem **bezmocnosti** klientů, kteří nemohou ovlivnit, kdo k nim přijde domů, kdo na ně sahá atd. Opakujícím se motivem jsou i podobné výjevy, kdy se jistým způsobem odděluje „duch“ od těla nebo tělo levituje (resp. někdo má tu moc, že nehybné tělo ovládá). V této souvislosti je zajímavý i pochmurný motiv loďky evokující mýtického Chárona. Zde jsem uvažovala o vztahu autorky ke **spiritualitě**, nadpřirozenu, případně opět vztahu k vlastnímu tělu.

Častým motivem na koláži jsou i **ruce**. Na tento motiv upozornila i sama autorka. Rukama se vztahujeme k ostatním, komunikujeme, jsou nositelkami doteku. Můžeme je považovat za jeden ze symbolů pomoci (Baleka, 1997). Na autorčiných kolážích je ale často vidíme bez kontextu, useknuté nebo jen jako symbol nebo nástroj (jak také zmiňovala). V kontextu dříve zmíněných bílých míst a izolovaných, nepřekrývajících se objektů bych přemýšlela o nějakých blocích v komunikaci nebo vztahovosti. Dle Freuda je také useknutá ruka symbolem viny.

Autorka i při popisu obou koláží během rozhovoru postupovala velmi **systematicky**, obrázek po obrázku, a kopírovala topografii dopisu – začala tedy v levém horním rohu a skončila na identifikačním místě. Ve spojitosti s častým motivem hodin a pravouhlostí většiny obrázků (zároveň většinou vodorovně umístěných) bych uvažovala o potřebě **kontroly, pravidel** nebo také ochrany/obran (postavy jsou vystřiženy i s pozadím, „pouzdem“), větší osobní zóny, případně až rigidity a malé představitosti. V kombinaci s často se vyskytující světle modrou barvou bych přemýšlela i o autorčině upozaďování vlastních potřeb.

Autorka uvedla, že si vytvořením koláže i následným rozhovorem utřídila myšlenky a získala trochu jiný náhled na některé aspekty své profese. V rámci duševní hygieny se autorka chodí otužovat a dle svých slov hodně vnímá své tělo a pracuje s ním. V rámci další práce bych doporučila témata vybízející ke vztahovosti, ukotvení, kontextu. Pracovala bych se sebezpojetím autorky. Tematicky by byla zajímavá „Rodinná koláž“ nebo „Já a můj svět“.

asistentka pedagoga ve škole pro žáky se speciálními potřebami. Má také zkušenosti s dobrovolnickým mentoringovým programem pro mladistvé. S cílovou skupinou lidí s mentálním postižením pracuje necelé dva roky, a to převážně formou individuálních konzultací. Primárně se zajímala o psychologii, během pandemie ale ztratila motivaci tento obor dostudovat. Přála si pracovat s **děti**, pak ji ale zaujala i skupina lidí s mentálním postižením, jelikož dle ní jsou některé aspekty práce s ní podobné. Je vdaná, nemá děti.

Na **profesní koláži** (obr. 7) prosvítá hodně **bílých míst**. Obrázky jsou na koláži umístěny celkem rovnoměrně, i když je zde znát tendence k „lavoru“ – větší a dominantnější objekty se nacházejí spíše po obvodu, autorka se vyhýbá středu čtvrtky. Ve středu spatřujeme hlavně tři schémata malých ostře **červených letadel**, která jsou jedním z mála **dynamických prvků** v koláži (pohyb, směr, červená barva, akce, symbolika čísla tři). Otázkou je, jestli a proč se autorka vyhýbá tématům hněvu, pohybu, tématu trojice, útěku. Kam do budoucnosti letadla směřují? Potřebuje autorka mít někdy „letecký pohled“ na svou práci? Vyjevuje se tematika odstupů, snaha podívat se seshora na celek.

Barevnost koláže je spíše tlumená, barvy jsou laděné do studenějších tónů nebo jsou achromatické. Přemýšlela bych o **introverzi** autorky, v souvislosti s větším výskytem šedé a bílé barvy také o odstup, neutralitě a vědeckém, racionálnímu přístupu k práci (opakující se motiv knih, sterilita, technik při detailní práci v laboratoři). Bílé oblečení (a někdy i pracovní rukavice) postav na straně „já“ asociuje identifikaci (nebo její přání) s postavu lékaře, odborníka, statusem, kultivovanou dominancí autority (možná archetypem léčitele). Objevuje se atribut natažených **rukou**, ty jsou ale zobrazeny bez kontextu, ruce se navzájem nedotknou. Přemýšlela bych o tématu nějakého komunikačního bloku. V souvislosti s bílou o tématu zašpinění se. Nechce se autorka „zašpinit“ emocemi? Jedná s klienty „v rukavičkách“?

Na identifikačním místě je torzo muže v **bílém roláku**, který má natažený přes hlavu. Jeho smysly mohou vnímat jen omezeně. Zároveň mu chybí spodní část těla a stojí v obranném postoji, je strnulý, **uzavírá se okolním vjemům**. Autorka tuto postavu popsala jako úlohu sociálního pracovníka „být neviditelným“. Líbilo se jí, jak je postava na obrázku „**schovaná**“. I když původně výše nabízený popis odmítala, připustila,

že někdy se vědomě omezuje kvůli přenechání aktivity a iniciativy klientům. Zároveň také uvedla, že bývalé zaměstnání asistentky pedagoga ji vysilovalo kvůli přemíře vjemů ve třídě plné dětí. Nad hlavou postavy se „vznáší“ bezprizorní ruka. Symbol „useknuté“ ruky je spojován například s vinou, jak je zmíněno výše.

Autorka si nejdříve nebyla jistá, jak své další pracovní role pojmenovat. Mluvila obecně o **flexibilitě** a přizpůsobování své role potřebě konkrétního klienta. V průběhu rozhovoru nad kolážemi ale uvedla jako roli samotný vztah, pak roli vědce, lektora a někoho, kdo klientovi zajišťuje bezpečí (ostraha v galerii). Také se identifikovala s rolí chytré kalkulačky či chytrého telefonu, který klientům pomůže dojít k nějakým závěrům, případně jim hlídá čas apod.

Je zajímavé, že autorka do všech postav, které popsala jako role sociálních pracovníků, obsadila **muže**. Zároveň je na koláži znatelná otcovská/aktivní úhlopříčka (tvořená spíše negativním prostorem). Potřebuje mít někdy v práci „mužské“ kvality? K otcovskému tématu odkazuje i soubor na sebe naskládaných prvků (kalkulačka, prasátko s penězi a domem) v horní části koláže, v oblasti představ, superega. Tyto prvky tak koláž zastřešují, **zatěžují**, blokují výhled do pomyslné budoucnosti, kontrolují další činnost. V souvislosti s tímto vývojovým stádiem pak také může korelovat i již v jiném kontextu zmiňovaná bílá barva (perfekcionismus, čistota, sterilita) laboratorní rukavice atd. Jaký vliv na její život/morální hodnoty má její otec, rodina? Jakou roli pro ni hraje finanční ohodnocení? Je pro ni toto téma **zatěžující**? Případně by se mohlo jednat i o jedno z největších a nejvíce **zatěžujících** témat pro klienty, kteří se chtějí osamostatnit.

Na levé části koláže vidíme shluk černobíle nakreslených lidí, téměř karikatur – autorka obrázek nazvala situací, „kdy si neví rady“. Jsou tyto situace spojené s nečitelností emocí klientů? Po dotázání na knížky odpověděla, že s tím souvislost asi nemají, že tam obrázek umístila proto, „aby se to vešlo na ten papír“. Nakonec ale odpověď přehodnotila a uvedla, že vlastně v případě nejistoty často sahá k odborné literatuře, opírá se o znalosti z různých kurzů apod. Přemýšlela bych o snaze dodržet pravidla a také o racionalizaci a intelektualizaci, potřebě mít na vše odpověď. Další skupinky lidí na koláži představují dle autorky roli „být součástí týmu“. Zároveň připustila, že „role herce v tomto povolání také není na škodu“. V této souvislosti mě napadá úvaha, že muž

v bílém roláku potřebuje masku, aby vůbec emoce projevil. Obě skupiny jsou předdefinované, vypadají stylizovaně.

Na **chladné koláži** (obr. 8) bílý podklad prosvítá ještě více. Autorce se k tomuto více abstraktnímu tématu hůře hledaly materiály. Koláž ale nijak nedotvořila, i když ji dle jejích slov výtvarná výchova vždy bavila. Přemýšlela bych o vytěsnění, nedostupnosti některých těchto témat pro autorku. Koláž je pomyslně rozdělena na dvě poloviny. V této koláži je již také explicitně vyjádřeno téma **viny** – autorka toto slovo nejen vystříhla, ale dokonce vytvořila ze dvou částí jiných slov. Vinu má v hlavě černobílá postava na identifikačním místě. Je zajímavé, že oproti muži na identifikačním místě na profesní koláži toho naopak pěti očima pravděpodobně vidí až moc. Vypadá konsternovaně. Co vidí? Souvisí vina s motivací autorky k profesi? S Hedvikou jsme se v rozhovoru dostaly o něco hlouběji, což bylo dáno jejím pečlivým přemýšlením a sebereflexí a jednak zájmem o významy některých symbolů. Stejně jako u Vendelína se objevuje symbol mrtvé **ryby** z nadhledu (plod, křesťanství). Hedvika uvedla svou striktně křesťanskou výchovu, vůči které se v dospělosti vymezila, tak i problematická těhotenství a porody své matky. Neuvědomované motivace k práci s danou cílovou skupinou zde nabírají další rozměr.

Dále se na koláži objevují odkazy na omezování svobody, kontrolu, násilí, válku, možná také tlak společnosti (dav na horní části koláže).

V obou kolážích se téměř nevyskytuje **zelená barva** (pokud ano, je spíše tmavá, v kombinaci s tmavě modrou nebo „zašpiněná“), žluté a červené je také méně. Vyskytuje se také hodně šedé a v kombinaci s dalšími zmíněnými prvky bych uvažovala o nedostatku energie, vitality, případně o melancholii a nižším sebevědomí autorky. Pro Hedviku by proto mohlo být přínosné si zpracovat koláž „**Moje zdroje**“. V oblasti duševní hygieny bych se také zaměřila na práci s vitalitou a s tělem (postavy často mají pouze hlavu nebo horní polovinu těla) a uvolňování emocí.

Obr. 7: Profesní koláž (Hedvika), formát A3

Obr. 8: Chladná koláž (Hedvika), formát A3

9.5 Bernadeta, 41 let

Bernadeta původně vystudovala aplikovanou matematiku a pracovala v oblasti bankovníctví a pojišťovnictví. V důsledku pracovního stresu a rozporu jejích osobních **morálních hodnot** a hodnot v tržně orientovaném prostředí začala pociťovat příznaky syndromu vyhoření. Rozhodla se poté úplně změnit profesi – doplnila si vzdělání na vysoké škole v oboru sociální práce. Délka její praxe v tomto oboru činí 7 let. Jeden rok pracovala s lidmi se sluchovým postižením, následně 6 let s lidmi s **mentálním postižením**. S klienty pracuje v rámci služby sociální rehabilitace, a to formou individuálních konzultací nebo skupinových aktivit. Bernadeta je vdaná a nemá děti.

Na profesní koláži (obr. 9) je poměrně dost prvků, není zde ale zřetelný hlavní motiv, moc dobře se v koláži neorientuje, nemá jasnou kompozici. Uvažovala bych o potřebě autorky toho hodně sdělit, vyjmenovat. Chce tím odvést pozornost od něčeho jiného? Umí se v práci Bernadeta zaměřit na to podstatné? Je srozumitelná pro klienty? Na některých místech prosvítá bílá podkladová plocha, kterou se autorka v některých případech snažila různě **zaplnit**. S tím koreloval i průběh rozhovoru, kdy měla autorka potřebu hodně vysvětlovat, vyprávět, často se tematicky odkláněla od koláže a mluvila obecně, občas se pohybovala v jakoby naučených frázích. V této souvislosti je vhodné zmínit **anglické nápisy**, a to jak ručně dopsané, tak vystříhané a poskládané z písmen z novin. To bych považovala za projev přání zmínit různé (očekávané) atributy profese. Také by se mohlo jednat o určitý způsob manipulace diváka nebo racionalizace. Divák může být koláží a jejím sdělením trochu přehlcen, vnímala bych u autorky tendenci spíše k **extroverzi**. Barevně je koláž ale celkem vyvážená.

Autorka uvedla role **průvodce, pomocníka**. Na koláži sama sebe znázornila pouze jednou, a to centrálním (ale ne příliš zřetelným) motivem **měsíce**, respektive jeho polovinou. Původně svou roli chtěla znázornit motivem majáku (symbol naděje, světla na cestě, zároveň také falický symbol), který v materiálech nenašla, proto zvolila (půl)měsíc. Ten symbolizuje ženskou, mateřskou energii, péči, cit, cykličnost, regeneraci, moudrost apod. (Baleka, 1997). Do jaké míry se Bernadeta staví do mateřské role vůči klientům? Na koláži se vyskytují i fialové prvky, které by téma mateřské péče posílily. Zobrazený měsíc ale vidíme v dálce, v zimní krajině, je téměř schovaný za vysoký

zasněžený strom, což by mohlo odkazovat k jistému **emočnímu odstupu**, zamrznosti nebo případně určité nedostupnosti její mateřské role. Druhou polovinu částečně tvoří ženská hlava otočená zády. Mytí hlavy by mohlo souviset například s duševní hygienou (seshora hlavu zatěžuje administrativa). Motiv měsíce částečně překrývají rozesmátá ženská ústa a nos. Opět ale nevidíme celý výraz postavy a oči, které by nám možná prozradily, že smích není úplně přirozený.

Autorka využila možnosti koláž dotvořit a z obrázku jednak vystříhla půlkruh a také okolo něj nakreslila žlutou záři (svatozář?), která ale spíše září do oblasti „ty“. Žlutá vše **zvýrazní**, podtrhne, je spojovaná s přáním být vidět, s jevištěm (Lhotová & Perout, 2018). Dokreslení bych vnímala jako projev vlastní iniciativy a tendence si částečně přizpůsobit (pracovní) prostředí svým potřebám. Sama sebe autorka znázornila v **centru**, což by opět mohlo poukazovat například na zvýraznění vlastní osobnosti, vyšší sebevědomí, na vnímání sebe sama jako středu dění, jako styčného bodu pro klienty (ti ale explicitně na koláži zobrazení nejsou). Bernadeta zároveň uvedla, že roli sebe jako sociálního pracovníka vidí ve všech obrázcích (měsíční paprsky dosahují i ke vzdálenějším obrázkům). Ty jsou **vyjmenováním** konkrétních oblastí života, které s klienty prakticky i teoreticky probírá (mezilidské vztahy, finance, domácí práce atd.).

Jeden z motivů, u něhož je ručně dopsán nápis „freedom“ (svoboda) vyjevuje horskou krajinu nahlíženou **shora**. Dle autorky se jedná o svobodu, která v ideálním případě čeká klienty, když získají potřebné znalosti a dovednosti. Zelená barevnost odkazuje ke klidu, k růstu. Na obrázku je ale velmi zřetelný motiv **dravce**, pravděpodobně orla, který na krajinu dohlíží. Je symbolem vzletu, síly, spravedlnosti a moudrosti, ale také ostrého zraku, vševidoucnosti, někdy je považován za vychovatele, ochránce (Baleka, 1997). Vzhledem k umístění v rovině představ o „já“ bych uvažovala o autorčině vnímání svobody v souvislosti s potřebou přehledu, ostražitosti. Mohlo by se jednat také o její roli vzdáleného **kontrolora** nebo **ochránce** nebo by orlův nadhled mohl souviset i s potřebou plánovat si profesní budoucnost, růst (zelená).

Na koláži jsou vícekrát zobrazeny celkem silné emoce. Uvažovala bych o autorčině silnějším emočním prožívání v kontextu její profese. Smích postav je ale většinou spíše stylizovaný. Další velmi expresivní postavou je soudce/obhájce/zástupce **spravedlnosti** u identifikačního místa. Vyjadřuje vztek, je „zapálený“ pro věc. Vedle něj vidíme makové

pole (symbol válečných veteránů, symbol hojnosti, plodnosti nebo také sebeobětování, krve). Na základě výše zmíněného bych uvažovala o tom, že Bernadeta je angažovaná sociální pracovnící, která do práce zapojuje svou osobnost a morální hodnoty. Zároveň by u ní mohl být přítomný motiv moci a (mateřské) kontroly. V rozhovoru však zdůrazňovala důležitost hranic, odstupu, profesionality pracovníka a samostatnosti klientů. Obecně bych také přemýšlela o jisté roztříštěnosti, tendenci autorky zůstat spíše na povrchu nebo v předdefinovaných, ideálních rolích a postupech. Vzhledem k tendenci k zeleno-oranžové barevnosti vpravo bych také uvažovala nad určitou emoční nezralostí, možná v kontextu s jejím nastavením v práci vůči cílové skupině klientů s mentálním postižením.

Chladnou koláž (obr. 10) autorka zpracovala také v kontextu své profese. Zde opět vnímám větší expresi, potřebu ventilovat emoce. V přenesené rovině se setkáváme s tématem **agrese** (boxovací rukavice, nůž, vyplazený jazyk). Dle autorky koláž převážně zobrazuje téma domácího násilí, se kterým se v rámci své praxe několikrát setkala, pak téma války, nerovnosti. Opět se vyskytují nápisy, dokonce celý příběh v podobě komiksu.

Obr. 9: *Profesní koláž (Bernadeta), formát A3*

Obr. 10: Chladná koláž (Bernadeta), formát A3

9.6 Monika, 42 let

Monika se nejdříve zabývala studiem učitelství biologie a výtvarné výchovy, následně ale vystudovala obor arteterapie a stala se aktivizační pracovnící ve středisku výchovné péče s problémovou mládeží. Po trojnásobné mateřské dovolené začala pracovat v domově pro **zrakově postižené**, protože „se třemi dětmi chtěla dělat něco klidnějšího“. Celková délka Moničiny praxe je asi 14 let, na současné pozici pracuje 10 let. Její hlavní vědomou motivací k tomuto zaměstnání je zprostředkovávat výtvarný projev a být v kontaktu s lidmi. Vzhledem k vyspělosti ostatních služeb pro zrakově postižené se do tohoto zařízení dostávají převážně **senioři**. Autorka kromě role aktivizačního pracovníka uvedla jedinou roli – roli **pečovatele**.

Profesní koláž (obr. 11): Co diváka může na této koláži na první pohled zaujmout, je například její velikost. Ústřižky jsou sice nalepené na doporučeném formátu A3, ale vydatně jej přesahují. Autorka se „nevešla“ do formátu. Má potřebu překračovat hranice? Také bych přemýšlela o vyšším sebevědomí nebo tendenci nedodržovat pravidla, případně o svobodomyšlnosti a kreativitě. Dále je viditelný způsob, kterým autorka materiál získala – všechny motivy jsou **vytržené**, ne vystřižené. Zde též rezonuje

téma **hranic** – při vytrhávání je většinou potřeba větší odstup od chtěného motivu. Případně by mohlo opět poukazovat například na menší důraz na téma kontroly, přesnosti, větší **uvolněnosti** v projevování emocí, na expresi, abreakci. Podobné ladění je pak dáno způsobem, jakým jsou ústřižky přilepeny – autorka lepidlem nepotřela celou jejich plochu, ale jen střed, takže okraje na podkladu nedrží a odkrývají plochu pod nimi. Autorka také útržky papíru neskládala pouze vedle sebe, ale částečně je na podložku **vrstvila** – pod některými motivy prosvítají například novinové nápisy (přičemž noviny samotné nebyly podložkou). Vnímám zde snahu o vytvoření **kontextu**, plasticity, třetího plánu, vnitřku a vnějšku, překrývání, o budování prostoru a jednotného obrazu. Tuto koláž bych postavila jako protiklad koláži participantky Sáry. Přemýšlela bych o autorčinych komunikačních a organizačních schopnostech, **komplexním**, mnohvrstevnatém uchopení profese a motivace k práci, o uvědomování si souvislostí mezi přítomným stavem věcí a jejich minulými příčinami. Také by to mohlo odkazovat na propojení, integraci vědomých a nevědomých obsahů, případně také na **zakrývání** některých souvislostí (autorka navíc nezpracovala přímo zadané téma, ale spíše zobrazila obecně svůj pohled na práci v konkrétním zařízení, a vyhnula se tak zobrazení rolí). Vše zmíněné ale může být částečně ovlivněno autorčinou poučeností o technice koláže a dalšími zkušenostmi v rámci jejího výtvarného vzdělání.

Barevně je koláž **vyvážená**, vyskytují se zde všechny základní barvy. Mohli bychom tedy uvažovat o autorčině emoční vyrovnanosti v kontextu její profese. Pozastavila bych se nad přeplněným centrem koláže v kontrastu s prázdným a bílým identifikačním místem. Intenzivnější a pestřejší barvy se „tlačí“ spíše na levou stranu „ty“. Pravá strana „já“ je o poznání světlejší, bělejší a ohraničená. Autorka sebe sama vnímá jako **introverta**, je si ale vědomá extravertní povahy své práce. Vnímá sama sebe s **nadhledem**, upozaďuje svou identitu? Prožívá intenzivnější emoce (hlavně) v souvislosti s klienty? Tento světlý svět je od zbytku koláže zřetelně **oddělen, ohraničen** svislým (k postavě autorky mířícím) nápisem „poslední cesta“. Dále v této části vidíme převážně **motiv jídla** (odkaz k oralitě) z nadhledu, psa a vyluštěnou křížovku. Má Monika již vyluštěnou svou profesní budoucnost či profesní identitu v mimořádných situacích? **Motiv psa** můžeme spojovat například s **věrností**, obranou, ale také s přirozenou smrtí – v některých mýtech doprovázel léčitele nebo **chránil** umírající od zlých sil (Baleka, 1997).

Na koláži je nápadné poměrně **velké množství postav**, a to hlavně ve **spodní** a střední části. Postavy spolu ale navzájem přímo **neinteragují**, nemají spodní polovinu těla, vypadají spíše jako reprezentativní medailonky (ale překrývají se, vstupují navzájem do svých světů). V levé části je pak vidět motiv koruny stromu. Seskupení postav může vytvářet dojem, že tvoří jeho kmen a kořeny, jakousi **genealogii**. Sebe autorka identifikuje s postavou ve svetru cihlové barvy (vpravo dole, „u kořenů“), která je věkem mladší než autorka. Za zády má zobrazený atribut svého povolání – pastelky. Ty mohou působit také jako určitá pichlavá **obrana**, krunýř. Dle autorky je výraz postavy už trochu nepřítomný, postava má nadhled. Tato postava se od ostatních („konkrétní kolegové a klienti“) liší tím, že se nedívá přímo na diváka a je částečně natočená z profilu, nechce tolik vyjavit své emoce. Zároveň ale nepůsobí stylizovaně jako některé postavy vedle ní. Na co se dívá? Jak se cítí v kolektivu svých kolegyně? Do stejného bodu se dívá i jedna z největších postav – **černobílá** busta slavné české herečky. Dle autorky se jedná o jednu z bývalých klientek, která již zemřela. Co mají tyto dvě postavy společného? Vzhledem k jejímu umístění v rovině superega, pod nápisem „doma“ a v **blízkosti žluto – fialového nebe** (s příměsí oranžové, „orální“ barvy a černé barvy evokující negaci) bych se přiklápěla k hypotéze, že osoba na obrázku by také mohla znázorňovat Moničinu mateřskou autoritu, která v jejím životě již fyzicky není, ale stále může velmi ovlivňovat Moničiny hodnoty. V tomto kontextu rezonuje role **pečovatele**, do které se autorka staví. Vůči sobě navzájem jsou postavy stavěny do mateřské úhlopříčky. Postava herečky působí **stylizovaně**, skoro jako socha. Je v mysli autorky idealizovaná? Důležitou osobou pro autorčinu profesi by také mohl být „klient“ (černobílý obličej známého **herce**), který je zasazen do centrální oblasti koláže. Ten ale oproti ženské postavě vypadá velmi autenticky a upřeně se dívá na diváka.

Chladná koláž (obr. 12) dodržuje formát A3, motivy jsou opět vytržené. Na koláži je náznak „lavoru“ – ve středu vidíme motivovou i barevnou vyprázdňenost, objevují se větší plochy s opakujícími se motivy/vzory (lebky). Většina motivů je soustředěna na provozní rovinu koláže a velký prostor je věnován horizontu. Vnímám zde tendenci k pásovitosti. Během rozhovoru jsem upozornila na četné motivy nebo i způsob zpracování, které odkazují k vhledu, pohledu **dovnitř** (rentgen, operace, dojem trhliny, které koláž v některých místech vytváří/a skrz níž se na povrch dere něco z hloubi –

např. mikroorganismy, viry/). Autorka uvedla, že v této práci a v této fázi života už nerada rozebírá věci do hloubky, má raději povrchnější zábavu atd. Dále na chladné koláži vidíme témata agrese v různé formě (žralok se široce otevřenou tlamou s ostrými zuby, červená barva, bolest), nemoci, **zamrznutí**, bolesti, masovosti, utrpení.

Myslím, že Monika již poměrně stabilní a vyrovnanou osobností, která má svůj vztah k profesi celkem utříděny. Zajímavé by ale vzhledem k úvahám výše bylo zpracování Rodinné koláže.

Obr. 11: Profesní koláž (Monika), formát A3

Obr. 12: Chladná koláž (Monika), formát A3

9.7 Žaneta, 32 let

Žaneta má vystudovaný obor sociální práce (bakalářský stupeň). Nejdříve pracovala ve státní správě, ale po několika letech se rozhodla, že v této oblasti do budoucna zůstat nechce – měla zájem být více v kontaktu s lidmi. K práci s lidmi se zdravotním postižením ji motivovala zkušenost v dobrovolnickém centru v psychiatrickém oddělení nemocnice. „Uvědomila jsem si, jak mě naplňuje a uspokojuje, že tady a teď můžu něco řešit s konkrétním člověkem.“ Žaneta má asi 7 let praxe, v jejímž rámci pracovala s lidmi s mentálním, duševním a tělesným postižením. Krátce nyní pracuje s lidmi s **vadami sluchu** v rámci sociální rehabilitace a odborného sociálního poradenství. Žaneta je svobodná, v současné době s nikým nežije. Nemá děti.

Profesní koláž (obr. 13) zaujme už jen svou orientací na **výšku**, která je ještě posílena pomyslným rozdělením koláže na tři **svislé pruhy**. Nabízejí se otázky o nedostatečné stabilitě autorky v kontextu její profese, o její velké flexibilitě a otevřenosti ke změně. Případně může tato orientace formátu souviset s autorčiným vnitřním světem

a osobnostním nastavením, ne tolik s druhými lidmi. Zároveň je ale celá koláž pravidelně rozčleněna na menší (často pravoúhlá) okénka, která mezi sebou navzájem nijak neinteragují a každé tvoří svět „sám pro sebe“. Dohromady tvoří jakousi mozaiku, mřížku, ve které se divák cítí lehce **stísněně**, nevidí horizont, nemá rozhled a příliš prostoru k pohybu (statičnost okének, pravých úhlů). V této souvislosti rezonuje téma **kontroly** v profesním životě.

Co se týče barevnosti koláže, celkem hojně se v ní objevuje **bílá** barva, a to především v pravém pruhu (v oblasti „já“) a v **centrální** části koláže. Vnímá sebe sama autorka jako „režiséra“? Má odstup od své vlastní identity nebo profesní budoucnosti? Některé části koláže diváka až oslepují. Idealizuje si Žaneta pomáhání? Přemýšlela bych také o emoční nečitelnosti, možná tendenci k narcismu. Přímo **černobílé** jsou výstřižky, které zobrazují předdefinované vztahy s kolegy (vlevo) a vztah přímo s klientem, který je na identifikačním místě. Podstatou Žanetiny (profesní) identity je pravděpodobně vztahovost, komunikace. Vztah ke klientovi působí velmi neformálně, přátelsky, dvojice vypadá jako matka a syn. Jsou autorčiny potřeby vztahů satureovány? Přemýšlela bych o tom, že do těchto vztahů (kolegové, klienti) není Žaneta tolik emočně zaangažovaná. Téměř všechny postavy na koláži (kromě ženy v šatech) jsou oblečeny v bílém. Působí nevinně, čistě. Případně bílá asociuje také lékařský plášť a odborný odstup (Lhotová & Perout, 2018).

Barevně i tvarově se odlišující prvek v **levém horním rohu** (trojúhelník, teplá, oranžová barevnost) je dynamickým prvkem, který rozbíjí celkem pravidelnou **mřížku** obrázků. Trojúhelník je aktivním tvarem, oranžová představuje komunikaci, kreativitu a velké množství energie (Lhotová & Perout, 2018). Je umístěn na straně představ o **protějšku**. V průběhu rozhovoru se autorka několikrát vyjadřovala o obecném nastavení ve **společnosti**, o nutnosti toho, aby se většinová společnost zajímala o lidi s postižením, aby špěla k inkluzi. Lidé na obrázku působí odhodlaně, ale ženou se směrem dolů, trojúhelník utlačuje další dění na koláži, vypadá jako gilotina. Na straně „ty“ se také objevuje světle zelená a oranžová barva, což by mohlo napříkald souviset s vnímáním klientů jako méně zralých osobností.

Postava, se kterou se autorka indentifikovala – žena na laně, **balancuje** mezi „angažovaností“ (představě o společnosti) a „vědomostmi“ (žena bez hlavy s knihami).

Tváří se velmi soustředěně, dle autorky je „nejistá a moc to nemá pod kontrolou“. Zároveň ale na vše pohlíží seshora, má přehled, nadhled, odstup. Je na ní dohlíženo, je zkoumaná pod lupou, z minulosti se na ni řítí gilotina angažovanosti a snaží se dojít k představě ženy v pestrých šatech, která působí spíše jako socha, trofej a stylizovaně se opírá o knihy, znalostí (které ale bez hlavy nemůže použít). K balancující ženě vzhlíží želva (má o ni strach, obdivuje ji?). Želva může být spojena s odolností, trpělivostí, stabilitou, modrostí, ochranou (Baleka, 1997). Emočně nejpřístupnější postavou (divák nejvíce vidí výraz tváře, postava je největší) je chlapec s plechovkou, který se snaží něco **odposlouchávat** (asociace s lékařem a stetoskopem). Autorka tím původně zamýšlela naslouchání, ale po nabídce dalších významů uznala, že se může jednat i o zvědavost (či zvidavost). Na koláži je více motivů, které by mohly souviset s tajemstvím a jeho odhalováním (klíč, chlapec s lupou na „nebi“). Klíč autorka spojila s klíčovými momenty, kvůli kterým stojí za to v profesi setrvat (například změna života klienta). Klíč ukazuje na skupinu kolegů, odborníků. Symbolika klíče je spojená se zpřístupňováním, otevíráním, s řešením. V křesťanství klíč představuje moc otvírat a zavírat život a duchovní svět, z čehož plyne i symbol **authority** (Baleka, 1997). Možná souvisí s touhou zkoumat věci do hloubky, možná i s tím, že některé „provozní“ záležitosti jsou pro autorku záhadou.

Vzhledem k umístění postavy, se kterou se autorka identifikuje, i vzhledem k barevnosti horní poloviny koláže bych usuzovala, že bude dávat velký důraz na svoje **představy a ideje**. V kontextu výše zmíněných témat bych uvažovala nad tím, že Žanetin přístup k práci a ke klientům by pravděpodobně zapadal do definice **radikálního sociálního pracovníka** (viz kapitola 2.2).

Chladná koláž (obr. 14) působí dynamičtěji a méně stísněně ať už díky své barevnosti (výskyt doplňkových barev), zobrazení pohybu v náznaku úhlopříčky (mateřské), tak i ve zobrazených motivech (šipky, kouř, oheň). Pořád jsou ale velmi přítomné pravé úhly. Jednotlivé motivy se již ale více překrývají. Barevnou dominantou je velký obrázek hořícího ostrova. Vnímám zde potřebu **exprese**, „rozohnění“, projevení agrese nebo negativních pocitů. V souvislosti s prací bych se také zabývala syndromem vyhoření. Stylem i barevností se také odlišuje chaotický roj nejasně ohraničených barevných obličejů, masek. Má autorka strach z přemíry emocí? Z přetvářky? Z nedostatečných

hranic mezi sebou a okolím? Další motivy, kde se vyskytuje více lidí zobrazila z pohledu z výšky. Napadá mě opět potřeba odosobnění, **nadhledu**, přehledu. V tomto kontextu bych se také ptala, jak se jí pracuje v týmu kolegů, které na profesní koláži ztvárnila jako černobílé dělníky. Poznamenání hodný je opakující se motiv **mříže** (mříž vlevo nahoře, podklad hákového kříže i pozadí za postavou na identifikačním místě). Postava na identifikačním místě je dle autorky umírající. Rezonuje téma **bezmoci**, strachu z horizontální polohy, z pasivity. Jedna z nejdůležitějších hodnot pro autorku je **svoboda**, jak uvedla v rozhovoru. Na koláži se identifikuje s postavou ženy ležící na lehátku vedle muže. I když jsou spolu, není mezi nimi žádný kontakt. V celé koláži se objevují motivy znázorňující napětí a oscilaci mezi strachem ze samoty a potřebou svobody.

Doporučení pro praxi by spočívalo v různých formách **ukotvení, uzemnění** a technikách **podporující soustředění**, případně vzdělávání v oboru v souvislosti s praktičtějšími oblastmi práce s klienty. V rámci arteterapeutických témat by bylo zajímavé zpracovat například „Rodinnou koláž“ nebo téma „Já a můj svět“. Zároveň bylo v její tvorbě velmi akcentováno téma odstupů a hranic, doporučila bych tedy překrývání objektů. Autorce by myslím mohla vyhovovat technika akčního akvarelu, která by pomohla větší expresi, rozvolnění hranic a uvolnění.

10 VÝSLEDKY VÝZKUMU A DISKUSE

Kvalitativního výzkumu se zúčastnilo **7 participantů** (6 žen a 1 muž) ve věku od 28 do 42 let, s různým vzděláním a délkou praxe, působících v různých typech sociálních služeb pro lidi s různými typy postižení (s mentálním, tělesným, zrakovým, sluchovým). S klienty pracují různou formou (asistence, odborné poradenství, sociální rehabilitace). Někteří participanté mají profesní zkušenost i s více různými skupinami lidí s postižením. Zmíněnou variabilitu považují za přínosnou.

Praktická část zkoumala zejména uvědomované a neuvědomované motivy, emoce a vnímané role sociálních pracovníků v rámci jejich profese. Vědomý pohled sociálních pracovníků na jejich profesi a motivaci k ní je ve většině případů spíše **pozitivně laděný**, jelikož profese je součástí jejich veřejné sociální role, do níž negativní a nezpracované obsahy nebývají integrovány a jsou vytěsněny do podvědomí. V neuvědomované části osobnosti pravděpodobně existuje potřeba se s těmito vědomě nepřijímanými skutečnostmi vypořádávat, a to za účelem harmonizace osobnosti jako celku (Géringová, 2011). Z tohoto důvodu bylo zvoleno i doplňkové téma **chladné koláže**, které stínové, negativní obsahy může lépe vyjvit.

V rámci výzkumu byly stanoveny výzkumné otázky č. 1 (a podotázka č. 1.1) a č. 2, na něž bych se pokusila ve zbytku kapitoly odpovědět. Částečně již byly také diskutovány v rámci jednotlivých kazuistik.

Co se týče **uvědomovaných motivů** participantů k výběru jejich profese, jsou si navzájem celkem podobné a odpovídají také výsledkům některých výzkumů týkajících se motivace studentů sociální práce nebo již praktikujících sociálních pracovníků uvedených v teoretické části (Petersén, 2022; Bubnys & Milašiūtė, 2020). Nejčastěji zmiňované uvědomované motivace zahrnovaly: **pomáhat lidem**, být v kontaktu s lidmi, mít **smysluplné** zaměstnání, pociťovat naplnění, přispět k inkluzi znevýhodněných lidí, zájem o učitelství nebo psychologii, možnost seberealizace a kreativity, radost z práce, zkušenost s péčí v minulosti. Několikrát ve vztahu k výběru zaměstnání nebo cílové skupiny také padlo slovo „náhoda“.

Na základě tohoto výzkumu se objevilo několik hlavních výchozích motivačních nastavení lidí, kteří se rozhodli pracovat v sociálních službách: dlouhodobý **zájem**

o humanitní nebo sociální obory; **zkušenost s péčí** o člena rodiny, osobní zkušenost s jinou nepříznivou situací v dětství, případně zkušenost s dobrovolnictvím; **nespokojenost** s původní profesní dráhou (často společensky i finančně lépe hodnocenou) z důvodu hodnotové diskrepance, vyhoření nebo potřeby smyslu či změny.

V kolážích (a nepřímo i v rozhovorech) se pak také vyjevovaly některé (ve většině případů) **neuvědomované motivy**. Jednalo se například o motivy **moci, manipulace a kontroly**. Ty byly patrné jednak z **formy zpracování** koláží (například pravouhlost, statická, stylizovaná, systematická, režie, (ne)dodržení formátu, používání nápisů atd.), tak z jejich **barevnosti** (bílá nebo barvy s příměsí bílé) a samozřejmě i ze **symbolického obsahu** (motivы loutkovodiče, herce, dravého ptáka, vojáku, rybáře, obrázky zobrazené z nadhledu, zobrazení asymetrických vztahů, cenzurování obsahu, paprsky sahající i ke vzdálenějším motivům na koláži atd.). Objevovalo se také téma **upozadování vlastní identity**, sebeobětování na úkor druhých. To se projevovalo například častým použitím světle modré barvy, zobrazováním postavy představující autora/autorku na straně protějšku, malými (černými) postavami nebo prázdným místem/textem na identifikačním místě. Na některých kolážích se objevovalo větší množství prosvítající bílé podkladové plochy, neukotvené a izolované objekty bez vzájemných vztahů, což by mohlo odkazovat na nedostatečně zpracovaný vztah k profesi či cenzuru některých obsahů a souvislostí. Dále se objevovaly jisté **narcistní motivy**, například sebestřednost, touha po pozornosti a uznání (centrální motivy, žlutá záře ve středu koláže, přeplněnost koláže, provokující či výstražné motivy). V této souvislosti je možné přemýšlet o **syndromu pomocníka** (Schmidbauer, 2015). Projevy chování jedinců, kteří jím trpí (viz kapitola 3.4.2), jsou v lecčem podobné tendencím, které byly spatřeny v kolážích některých participantů. Dále se objevovala potřeba **saturovat některé vztahy** – například mateřskou roli (naznačenou měsícem, fialovou barvou, mateřskou úhlopříčkou). Dále byly na některých kolážích patrné **odkazy k minulosti** a výchově. Objevovaly se náznaky na vliv otce, matky, křesťanské výchovy.

Co se týče **emocí**, v rozhovorech byla zmiňovaná **radost** z úspěchu klientů, z dobře odvedené práce. Na koláži se v této souvislosti objevovaly atributy **srdce**, natažených **rukou**, (křečovitě) **úsměvy**, pestré barvy nebo proklamativní **nápisy**. Často byly ale

zobrazeny bez kontextu a „vznášely“ na čtvrtce. Mezi negativními emocemi v rozhovorech častěji zaznívala **frustrace** (z nenaplnění nesmyslně nastaveného hodnocení efektivity práce, z lhostejnosti a pasivity klientů, ze snahy bez výsledků), **stres** (z vysokých nároků na širokou škálu znalostí z různých odvětví, nepředvídatelných situací s klienty, vysoké fluktuace zaměstnanců, personálního nedostatku, neempatického přístupu vedení, administrativy) a také **únava** a vyčerpání (šedá barva, ochranné motivy). Na profesních kolážích negativa tolik reflektována nebyla.

Obecně pak participanti zmiňovali **empatické pochopení** klientů, **soucítění** s nimi a snahu sdílet s nimi jejich emoce (zobrazování předdefinovaných, ideálních vztahů, symbolů srdce, sugestivních nápisů). Velmi často se pak v kolážích objevovaly prvky **emočního odstupu, ochrany** či **obrany**. Ty jsou v určité míře pro každodenní práci s klienty nutné (Kopřiva, 2006). V různých podobách byly projevovány na **všech** kolážích: ohraničení postav či motivů (černými či výstražnými barvami), rámečky, vystřižením motivů i s jejich kontextem, skryté emoce postav (postavy jsou bokem, zády, mají sluneční brýle, jsou v obranném postoji, jsou zobrazeny z dálky), ohraničení identifikačního místa, častější výskyt bílé barvy, případně všech achromatických barev. Obranné mechanismy se také v některých případech projevovaly tak, že participanti „jakoby“ nepochopili zadání nebo si ho přizpůsobili tak, aby se **vyhnuli** popisování konkrétních rolí. Tuto zkušenost uvádí i Mazešová a Kouřilová (2008). Často se objevovala i emoce **hněvu a potřeba ventilovat emoce** (červená barva, oheň, násilí, zuby, nože), a to především na chladné koláži. Na profesních kolážích byly zobrazeny většinou spíše nepřímo. Výjimkou je participant Vendelín, který tyto motivy znázornil i v profesní koláži. Dle mého názoru „volal o pomoc“ a byl pravděpodobně již ve fázi propuknutí syndromu vyhoření (viz kapitola 5.2).

Co se týče **vnímaných rolí**, během polostrukturovaných rozhovorů a reflektivních rozhovorů nad kolážemi se objevovaly například role založené na vykonávání konkrétních **činností** či **funkcí** (prodloužená ruka/oko, nástroj, dělník, chytrá kalkulačka), v rámci nichž se pracovníci staví spíše do podřízené pozice a dalo by se říct, že používají spíše princip pomoci. Dále se objevují role v kontextu víceméně rovnocenného vztahu (kamarád, spolupracující, sociální kontakt), následují role **pečující** (ochránce, pečovatel, pomocník) a role, kdy pracovník klienta nějak **směřuje** či **formuje** a disponuje

tak již nějakou mocí, autoritou a kontrolou (mentor, učitel, průvodce). Také byly zmíněny přímo **dominantní** role využívající kontrolu (manipulátor, kontrolor, vychovatel). Také se objevovaly role vědce, lékaře, odborníka, které evokují profesionální odstup. Je pozoruhodné, že většina participantů zmínila v nějaké podobě roli **učitele**. Zajímavé může být srovnání s výsledky podobných výzkumů, zaměřujících se na roli učitele (například Krninský, 2012). Jedním z častých neuvědomovaných motivů učitelek v tomto výzkumu byl motiv moci. Na kolážích se také ve větší míře než zde objevovaly centrální motivy, direktivnější role či větší figury v centru koláže, okolo nichž se „vše točilo“. Domnívám se, že to může být způsobeno tím, že role sociálního pracovníka je méně „na očích“, na rozdíl od učitele, který častěji pracuje skupinově.

K sebeobrazu sociálních pracovníků a jejich motivaci přispívá i reakce okolí na jejich profesi (viz kapitola 3.4.1). Většina participantů uvedla, že jejich okolí vnímá profesi sociálního pracovníka jako **obdivuhodnou**, záslužnou, ale také **náročnou**, stresující a špatně placenou. Domnívám se, že některé jedince trpící syndromem pomocníka by tyto reakce mohli utvrzovat v jejich výjimečnosti nebo schopnosti upozadit sebe sama ve prospěch druhých.

Co se týče **vztahu ke klientům**, ten nepřímo vyplývá z vnímání vlastní role. V rozhovorech byl nejčastěji reflektován kladný a rovný vztah ke klientům, vnímání klientů jako „normálních lidí“ a respekt k nim. V případě klientů s mentálním postižením zaznívalo (od participantek) srovnání s dětmi.

V rámci doporučení pro praxi jsem ve více případech považovala za vhodnou **práci s tělem** nebo další techniky **ukotvení**. Na těchto kolážích často nebyly zobrazeny celé postavy, objevovala se oddělenost/izolovanost hlavy, případně byly zobrazena torza, byly zde další odkazy na nižší vitalitu, únavu, přehlcení emocemi a myšlenkami, důraz na horní polovinu koláže. V případě **izolovanosti** prvků na koláži nebo malého množství postav, jsem přemýšlela o případném deficitu nebo bloku v komunikaci, kdy bylo, kdy by bylo vhodné se zaměřit na mezilidské vztahy a případně další vzdělávání v oboru pro lepší sebeuvědomění v kontextu profese. Co se týče arteterapeutické práce, byly doporučovány **abreaktivní techniky** (uvolnění nahromaděných emocí) nebo techniky zpracovávající konkrétní témata – například „Rodinná koláž“ (mapující minulost a rodinné vztahy u participantů, u nichž se na koláži tato témata více projevila), „Já a můj

svět“ (u participantů, u nichž bylo výraznějším tématem téma identity) nebo „Moje zdroje“ (u participantů, jejichž koláže vyjevovaly například úbytek energie).

Co se týče **limitů výzkumu**, jsem si vědoma **nemožnosti zobecnění** výsledků na celou skupinu sociálních pracovníků, kteří působí v oblasti sociálních služeb pro lidi s postižením, a to už kvůli povaze kvalitativního výzkumu a malému výzkumného vzorku (Švaříček & Šedřová, 2014). Dále jsem si vědomá několika faktorů, které mohly průběh i výsledky výzkumu nějakým způsobem ovlivnit. Mezi ně patří: 1. nejednotná míra **osobního vztahu** mezi osobou výzkumníka a participantů, která mohla ovlivnit i charakter rozhovoru, míru důvěry a otevřenosti participanta vůči výzkumníkovi, s čímž byly spojené i možnosti výzkumníka doptávat se na citlivější témata, a zároveň zachovat pocit bezpečí dotazovaného a příjemnou atmosféru rozhovoru; 2. **osoba výzkumníka** a určitá míra subjektivity, kterou do výzkumu vědomě či nevědomě vnáší; 3. formát **bakalářské práce**, který kvůli svému rozsahu neumožňuje některé jevy nebo témata zpracovat obšírněji či hlouběji; 4. **časová vytiženost** většiny dotázaných sociálních pracovníků, která mohla ovlivnit výslednou podobu koláže nebo přímo zapříčinit jejich odstoupení od výzkumu; 5. **dobrovolné podílení** se na výzkumu, z čehož vyplývá, že již k tématu práce nebo k osobě výzkumníka participanti nemuseli mít neutrální vztah; 6. fakt, že většina participantů nemá s danou cílovou skupinou zkušenost z jiného zařízení, než z toho, ve kterém aktuálně pracuje. Vnímání dané cílové skupiny i jejich práce s ní tedy mohlo být **ovlivněno prostředím konkrétní organizace** (Matušková, 2009).

Kvalitě výzkumu by také přispělo vícero setkání s participanty jak během výzkumu, tak po něm, kdy by mohli s odstupem reflektovat případný přínos zpracování koláže a rozhovorů nebo zpracovat další artefakty dle doporučení v jednotlivých kazuistikách.

ZÁVĚR

V této práci jsem se snažila přiblížit pohled na roli sociálních pracovníků působících v sociálních službách pro lidi s postižením. Práce byla rozdělena na teoretickou a praktickou část, přičemž v teoretické části jsem se zabývala především rolí, osobností, motivací a emocemi sociálního pracovníka. Dále jsem uvedla téma rizik spojených s touto profesí a jejich prevence. Praktická část využívala projektivní metodu tematických koláží a metodu rozhovorů, a to za účelem zmapovat výše zmíněná témata u sedmi participantů výzkumu pracujících s klienty s různým typem zdravotního postižení.

Cílem bakalářské práce bylo odhalit shodu, případně kontrast mezi uvědomovanými a skrytými motivy a emocemi sociálních pracovníků pracujících s lidmi postižením. Domnívám se, že tohoto cíle bylo dosaženo prostřednictvím sběru dat metodou symbolické interpretace celkem čtrnácti tematických koláží a získání informací na základě rozhovorů s otevřenými otázkami a reflektivních rozhovorů nad kolážemi. Byly tak nashromážděny pozoruhodné informace o motivaci sociálních pracovníků k jejich profesi, o jejich emocionálním prožívání, vnímání jejich klientů i profesních rolí, přičemž se během analýzy koláží potvrdila přítomnost nevědomé roviny sdělení, která na rozdíl od vědomých sdělení v rozhovorech vyjevovala také více negativní obsahy, které mohly být před samotnými participanty skryty kvůli obranným mechanismům.

Přínos bakalářské práce vnímám určitě v osobní rovině. Díky komplexnějšímu uchopení tématu a propojení teoretické a praktické části práce jsem získala lepší vhled do některých aspektů profese sociálního pracovníka, zpětně lépe pochopila i některé vlastní pocity a motivace k tomuto povolání a mohla je porovnat s prožíváním kolegů, pracujících s jinými cílovými skupinami nebo v jiných organizacích.

Věřím také, že určitý přínos měla práce i pro participanty výzkumu. Většina z nich uvedla, že zpracování koláží a následné rozhovory jim pomohly utřídit si myšlenky nebo se na některé aspekty své profese podívat z jiného úhlu pohledu. Zajímavá by proto byla další práce s nimi na základě doporučení v jednotlivých kazuistikách. V rámci arteterapie vnímám také možnosti rozpracování tématu duševní hygieny v tomto kontextu.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- Bajer, P., & Tokarová, A. (2007). Široká veřejnost stále vníma sociálních pracovníkův ako úředníkův. *Sociální práce/Sociálna práca*, 7(1), 12-16.
- Baleka, J. (1997). *Výtvarné umění – Výkladový slovník*. Academia.
- Banks, S., Cai, T., de Jonge, E., Shears, J., Shum, M., Sobočan, A. M., Strom, K., Truell, R., Úriz, M. J., & Weinberg, M. (2020). Practising ethically during COVID-19: Social work challenges and responses. *International Social Work*, 63(5), 569–583.
<https://doi.org/10.1177/0020872820949614>
- Barrett, L. F. (2022). *Jak se tvoří emoce*. Leda.
- Bubnys, R., & Milašiūtė, E. (2020). Determinants Of Professional Motivation Of Social Workers Working With People With Disabilities. In *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference.*, 5, 61-71.
<https://doi.org/10.17770/sie2020vol5.5065>
- Ekman, P. (1992). An argument for basic emotions. *Cognition and Emotion*, 6(3-4), 169-200. <https://doi.org/10.1080/02699939208411068>
- Faltisová, T. (2021). *Motivace sociálních pracovníků*. Sociální novinky. Dostupné z: <https://socialninovinky.cz/novinky-v-socialni-oblasti/587-motivace-socialnich-pracovniku-tana-faltisova>
- Von Franz, M-L. (2015). *Psychologický výklad pohádek*. Portál.
- Géringová, J. (2011). *Pomáhající profese. Tvořivé zacházení s odvrácenou stranou*. Triton.
- Giddens, A. (1999). *Sociologie*. Argo.
- Guggenbühl-Craig, A. (2007). *Nebezpečí moci v pomáhajících profesích*. Portál.
- Hartl, P. (2004). *Stručný psychologický slovník*. Portál.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2015). *Psychologický slovník: Třetí, aktualizované vydání*. Portál.
- Hendl, J. (2016). *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Portál.
- Hiranandani, V. S. (2019). Towards a critical theory of disability in social work. *Critical Social Work*, 6(1). 1-15. <https://doi.org/10.22329/csw.v6i1.5712>

Hrušková, H., Matoušek, O. & Landischová, E. (2010). Sociální práce s lidmi s mentálním postižením. In Matoušek, O., Koláčková, J. & Kodymová, P. (eds.). *Sociální práce v praxi: Specifika různých cílových skupin a práce s nimi* (s. 111-131). Portál.

IFSW. International Federation Of Social Workers (2014). *Global definition of social work*. Dostupné z: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>

Jung, C. G., (1997). *Výbor z díla II.: Archetypy a nevědomí*. Nakladatelství Tomáše Janečka.

Klempová, V. (2020). Emoční inteligence – aneb nezapomínejte na sebe. In Šámalová, K., Nečasová, M., Klumpar, T., Vojířová, D. & Klempová, V., *Zdroje podpory sociálních pracovníků* (s. 39-45). Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Kopřiva, K. (2006). *Lidský vztah jako součást profese*. Portál.

Krhutová, L. (2013). *Autonomie v kontextu zdravotního postižení*. Albert.

Krninský, L. (2012). *Pohled na učitelské role pomocí tematických koláží* [Bakalářská práce]. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.

Krninský, L. (2017). *Osobnost učitele v souvislosti se strategiemi zvládnání zátěžových situací a její vliv na edukaci* [Disertační práce]. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.

Kronika, O. A., & Mazejová, Y. (2023). Symbol a jeho užití v arteterapii. In Mazejová, Y. (Ed.) *Koláž jako nástroj (arte)terapie a sebepoznání* (s. 39-67). Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta.

Kyzour, M. (1969-1970). O krizových jevech v dětské malbě a kresbě. *Estetická výchova, 2-3*.

Lhotová, M., & Huptych, M. (2004). Koláž jako projektivní prostor. In Heller, D., Procházková, J., & Sobotková, I. (2005). *Psychologické dny 2004: Svět žen a svět mužů. Polarita a vzájemné obohacování; sborník z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Českomoravská psychologická společnost.

Lhotová, M., & Perout, E. (2018). *Arteterapie v souvislostech*. Portál.

Maroon, I. (2012). *Syndrom vyhoření u sociálních pracovníků*. Portál.

Matoušek, O. et al. (2001). *Základy sociální práce*. Portál.

Matoušek, O. et al. (2003). *Metody a řízení sociální práce*. Portál.

- Matušková, L. (2009). *Syndrom vyhoření u osob pracujících s lidmi s mentálním postižením*. [Diplomová práce, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně]. Úložiště závěrečných prací Thesis.
http://digilib.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/9432/matu%20a1kov%20a1_2009_dp.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Mazehoová, Y., & Kouřilová, J. (2005). *Práce s kolážemi při profesní přípravě budoucích učitelů*. In Jandová R. (Ed.): Příprava učitelů a aktuální proměny v základním vzdělávání: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 15. a 16. 9. 2005 (s. 134-135).
- Mazehoová, Y., & Kouřilová, J. (2008). Využití tvorby a interpretace koláží v pregraduální přípravě budoucích učitelů. In Géringová, J. (Ed.), *Zážitek a jeho funkce ve vzdělávání pedagogů*. Sborník z elektronické konference. PF UJEP v Ústí nad Labem, 2008. Dostupné z: http://pf.ujep.cz/kvkweb/sekce/uplatneni/mazehoova_yvona.pdf
- Mazehová, Y., & Kouřilová, J. (2023). Další témata koláží. In Mazehová, Y. (Ed.) *Koláž jako nástroj (arte)terapie a sebepoznání* (s. 153-176). Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta.
- Kouřilová, K. & Mazehová, Y. (2023). Profesní koláž. In Mazehová, Y. (Ed.) *Koláž jako nástroj (arte)terapie a sebepoznání* (s. 177-189). Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta.
- Nakonečný, M. (2012). *Emoce*. Triton.
- Nakonečný, M. (2014). *Motivace chování*. Academia.
- Nakonečný, M. (2021). *Psychologie osobnosti*. Stanislav Juhaňák – Triton.
- Nečasová, M. (2003). Profesní etika. In Matoušek, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce* (33-38). Portál.
- Paulík, K. (2006). K otázce zvládnání nároků pracovní zátěže v sociální práci. *Kontakt*. 6(8). 292-300.
- Petersén, A. C. (2022). New insights on motives for choosing social work as a career: answers from students and newly qualified social workers. In *Social Work Education*. 1–15. Informa UK Limited. <https://doi.org/10.1080/02615479.2022.2139823>
- Plháková, A. (2003). *Učebnice obecné psychologie*. Academia.
- Rothman, J. (2018). *Social work practice across disability*. Routledge.
- Řezníček, I. (2000). *Metody sociální práce*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Říčan, P. (2003). *Kdo chce pomáhat druhým, měl by rozumět sám sobě*. SONS. Dostupné z: https://is.brailnet.cz/Osveta_prispevky/18.html

- Říčan, P. (2007). *Psychologie osobnosti. Obor v pohybu*. Portál.
- Rubinová, J., A. (2008). *Přístupy v arteterapii. Teorie & technika*. Triton.
- Schmidbauer, W. (2015). *Syndrom pomocníka*. Portál.
- Slowík, J. (2010). *Komunikace s lidmi s postižením*. Portál.
- Smékal, V. (2012). *Psychologie osobnosti*. Barrister & Principal.
- Svoboda, M. (2013). *Psychodiagnostika dospělých*. Portál.
- Starý, R. (1990). *Potíže s hlubinnou psychologií: esejistická studie o analytické psychologii C. G. Junga*. Prostor.
- Stíbalová, K. (2012). Emoce jako nástroj v sociálních službách. *Časopis Sociální služby*, 4 (1). 16-17.
- Stuchlíková, I. (2007). *Základy psychologie emocí*. Portál.
- Švaříček, R., & Šedřová, K. (2014). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Portál.
- Třešňák, P. (2022). Kdo zabil Dorotu Š. *Respekt*, 33 (47). Dostupné z: <https://www.respekt.cz/tydenik/2022/47/kdo-zabil-dorotu-s>
- Úlehla, I. (2005). *Umění pomáhat*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Vojtíšek, P. (2017). Sociální pracovníci o profesionalizaci sociální práce v ČR. *Sociální práce*, 17(6). 152-159.
- Webb, S. A. (Ed.). (2017). *Professional identity and social work*. Routledge.
- Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách (2006). Ministerstvo práce a sociálních věcí. Dostupné z: https://ppropo.mpsv.cz/zakon_108_2006

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Zadání koláží

Příloha č. 2: Otázky k polostrukturovanému rozhovoru

Příloha č. 3: Výstupy z rozhovorů

Příloha č. 1: Zadání koláží

KOLÁŽ Č. 1

Vytvořte koláž na téma: „**Já jako sociální pracovník (asistent) ve všech pozicích a rolích**“

- Použijte formát minimálně A3 nebo větší;
- podkladem může být například čtvrtka nebo strana novin;
- k nalepení použijte obrázky z časopisů, novin, reklamních materiálů apod. (nikoliv vlastní fotografie);
- lze domalovat, dokreslit či jinak dotvořit;
- na koláži znázorněte sebe a Vaše vnímání role sociálního pracovníka (případně asistenta);
- můžete znázornit i atributy profese sociálního pracovníka.

KOLÁŽ Č. 2

Vytvořte „**Chladnou koláž**“

- použijte formát minimálně A3 nebo větší;
- podkladem může být čtvrtka nebo strana novin;
- k nalepení použijte obrázky z časopisů, novin, reklamních materiálů apod. (nikoliv vlastní fotografie);
- lze domalovat, dokreslit či jinak dotvořit;
- koláž by měla být „chladná“ (nepříjemná, nekomfortní) formou i obsahem.

Až budete mít koláže hotové, zezadu obrázky popište – co který z nich podle Vás představuje (jakou roli, osobu, věc, pocit, situaci apod.). Můžete si i poznamenat, kterou koláž jste vytvořili jako první, kterými obrázky jste začínali, jak dlouho Vám vytvoření koláží trvalo, jak snadno/těžce se Vám vyráběly, jak jste se u toho cítili, co Vás během toho napadalo apod.

Příloha č. 2: Otázky k polostrukturovanému rozhovoru

- 1) Jaké máte vzdělání? V jakém zařízení a s jakou cílovou skupinou pracujete?
Jak dlouhou máte praxi v sociálních službách? Kolik je Vám let?
- 2) Co Vás motivovalo (motivuje) k práci v sociálních službách?
- 3) Z jakých důvodů jste se rozhodli pracovat s cílovou skupinou lidí se zdravotním postižením?
- 4) Jak Vaši cílovou skupinu vnímáte Vy a jak si myslíte, že ji vnímá veřejnost?
- 5) Jaký by měl být sociální pracovník (asistent)? vnímáte sebe v tomto kontextu?
- 6) Jak byste popsal/a Váš vztah ke klientům?
- 7) Které emoce (pozitivní/negativní) zažíváte v souvislosti s Vaší prací a s klienty?
- 8) Jaké zdroje stresu vnímáte ve spojitosti s Vaší prací? Jak se od práce odreagujete?
- 9) Jak podle Vás vnímá Vaši profesi Vaše okolí?
- 10) Mluvíme-li o rolích, které jako sociální pracovník/asistent zastáváte – vyjmenujte ty, se kterými se nejvíce ztotožňujete. Případně je ukažte na koláži.

Příloha č. 3: Výstupy z rozhovorů

Ve výstupu z rozhovorů je heslovitě uvedeno shrnutí odpovědí jednotlivých dotazovaných na otázky z polostrukturovaného rozhovoru (Příloha č. 2), případně jsou přímo citovány některá vyjádření participantů. Čísla odpovědí korespondují s čísly otázek v Příloze č. 2.

Vendelín

- 1) vzdělání – sociální práce (Mgr.); pozice – sociální pracovník v ambulanci službě, sociálně-terapeutické dílně; cílová skupina – lidé s mentálním postižením; praxe – 3,5 roku; věk – 29 let
- 2) zájem o psychologii, zkušenost s péčí o člena rodiny v minulosti
- 3) náhoda, zvědavost, zkušenost s cílovou skupinou v rámci základní školy
- 4) „Vnímám je jako lidské bytosti, které potřebují více podpory než normální člověk. Je to ale náročná cílová skupina. Veřejnost je často lituje, slyšel jsem ale i lidi říkat třeba věty typu ‚když to má ruce a nohy, ať to pracuje‘.“
- 5) být empatický, naslouchat, mít hranice, „vždy jsem byl taková ‚vrba““
- 6) individuální vztah
- 7) „Vnímám radost z posunu klienta, že se mu podařilo něco se s mou pomocí naučit. Z negativních emocí to je vyčerpání, frustrace (když klient nespolupracuje nebo to jeho zdravotní stav nedovoluje), únava a vztek kvůli zbytečné administrativě.“
- 8) personální nedostatek v organizaci, přesčasy, nevysvětlené příkazy od vedení. Duševní hygiena: kouření, počítačové hry, sladkosti, příroda.
- 9) rozpolceně: záslužná práce/„na tom nevyděláš“
- 10) mentor, průvodce, manipulátor, „role se mění podle konkrétního klienta – někdy musím být více autoritativní, někdy více kamarádský“

Matylda

- 1) vzdělání – kurz pracovníka v sociálních službách, vysoká škola v jiném oboru; pozice – asistentka v sociálně-terapeutické dílně; cílová skupina – lidé s mentálním postižením; praxe – 1,5 roku; věk – 28 let

- 2) smysluplnost profese, touha pozitivně ovlivnit lidi, zájem o učitelství a práci s dětmi
- 3) pozitivní zkušenost s cílovou skupinou v rámci rekvalifikačního kurzu, podobnost s prací s dětmi, „práce mě baví, naplňuje“
- 4) „Cílovou skupinu vnímám jako normální lidi (každý máme něco, každý je jiný). Ostatní lidé, pokud s nimi nemají zkušenost, je můžou považovat za zvláštní, nemusí chápat, že to jsou stejní lidé jako my.“
- 5) empatický, trpělivý, mít klientům co předat
- 6) přátelský vztah, „mám klienty ráda“
- 7) „Převažují pozitivní emoce, negativní mám hlavně v souvislosti s organizací (nestabilita týmu, malá podpora vedení).“
- 8) „když mám hodně práce, a naráz na mě mluví deset lidí – klienti a zákazníci kavárny“, administrativa, náhlé a extrémní situace (epileptický záchvat klienta apod.). Duševní hygiena: procházky, tvůrčí činnost.
- 9) „Jak kdo – část lidí si myslí, že to je důležité, krásné, skvělé, ale náročné. Někdo si myslí, že prostě pracuju v nějaké kavárničce a nepovažuje to za významné.“
- 10) role kamaráda, učitele, chápající osoby

Sára

- 1) vzdělání – kurz pracovníka v sociálních službách, vysoká škola v jiném oboru; pozice – osobní asistentka v terénní službě; cílová skupina – lidé s tělesným postižením; praxe – 4,5 roku; věk – 38 let
- 2) náhoda, ztráta smyslu v původní profesi
- 3) „spíše náhoda, není k tomu žádný důležitý důvod“.
- 4) „Klienty vnímám jako normální lidi, kteří řeší stejné věci jako ostatní. Veřejnost lidí s postižením lituje, má pocit, že nejsou moc soběstační, že trpí“.
- 5) „Nevnímám se jako správný sociální pracovník, když jsem k tomu nikdy nesměřovala. Hlavní je asi odstup a profesionální přístup (třeba jako doktor), ale moc mi to nejde. Myslím ale, že klienti to i ocení, že k nim chodí normální lidi, co používají selskej rozum a mají mimo tuhle práci i další činnosti.“

- 6) obecně kladný vztah, „beru je spíš jako zákazníky, kterým poskytuji maximální péči, ale vztah k nim moc neřeším – s některými si rozumím víc, s některými míň“.
- 7) „Dobrý pocit mám, když všechno ‚odsejpá‘, když mi práce jde, když se s klienty už nemusím bavit jen o provozních věcech.“ Negativní pocity: únava, stres.
- 8) tlak na dodržování časového rozvrhu, finance, únava. Duševní hygiena: otužování, příroda.
- 9) Jako záslužnou, obdivuhodnou, náročnou profesi. Okolí prý bylo překvapené, že Sára práci začala vykonávat, ale vesměs vnímá její profesi pozitivně – „až na moje rodiče, ti by chtěli, abych vydělávala víc peněz“.
- 10) ochránce, průvodce, nástroj, návštěvník, bavič, zprostředkovatel sociálního kontaktu, prodloužené ruce/smysly

Hedvika

- 1) vzdělání – speciální pedagogika (Bc.); pozice – sociální pracovníce v sociální rehabilitaci, ambulantní služba; cílová skupina – lidé s mentálním postižením; praxe – 4 roky; věk – 28 let
- 2) primárně zájem o psychologii a psychoterapii
- 3) potřeba vyzkoušet si práci s jinou cílovou skupinou, podobnost s prací s dětmi
- 4) „Klienty vnímám jako normální lidi, jen zranitelnější. Některým lidem vadí například hlučnost některých lidí s mentálním postižením, jiní spíše pociťují lítost nad jejich osudem.“
- 5) Nestranný, empatický, měl by upozadit sebe sama, být flexibilní, a zároveň stálý a důvěryhodný pro klienty.
- 6) obecně kladný, „snažím se je pochopit a zdůvodnit si jejich chování“.
- 7) „V souvislosti s klienty pociťuji emoce jako ve všech ostatních vztazích, občas více cítím frustraci, když se práce s klienty nedaří. Nebo naopak radost z úspěchu klientů.“
- 8) fluktuace v týmu, tlak na efektivitu práce, administrativa. Duševní hygiena: sledování filmů, výlety.
- 9) „jako smysluplnou, ale velmi stresující práci, kterou by nechtěli dělat“

- 10) záleží na individuální potřebě klienta (role se upravuje), role respektujícího vztahu, role „nebýt vidět“, role vědce, lektora

Bernadeta

- 1) vzdělání – sociální práce (Bc.), předchozí vzdělání v jiném oboru; pozice – sociální pracovnice v sociální rehabilitaci, ambulantní služba; cílová skupina – lidé s mentálním postižením; praxe – 7 let; věk – 41 let
- 2) vyhoření v původní profesi, touha po smyslu a seberealizaci, zájem o speciální pedagogiku, „celý život jsem měla tendence někoho hlídat“
- 3) „naplňuje mě to“, „zkoušela jsem různé cílové skupiny – děti, tělesně postižené“, různorodá práce
- 4) „Klienty vnímám v pohodě, jako součást společnosti, na rozdíl od veřejnosti. Lidé neví, jak s nimi normálně mluvit, nebo z nich naopak mají strach.“
- 5) Empatický, mít porozumění, mít schopnost naslouchat, být otevřený, objektivní, zvládat krizové situace, „tyhle vlastnosti u sebe vnímám“
- 6) Profesionální vztah, udržování hranic, snaha se klientům přiblížit a porozumět jim
- 7) Snaha sdílet emoce s klienty, negativní emoce hlavně v souvislosti s pracovním prostředím
- 8) Administrativa, neadekvátní požadavky vedení. Duševní hygiena: cestování, jídlo, lázeňské aktivity.
- 9) „Lidé v podobných profesích to berou v pohodě, ostatní jako náročnou, obdivuhodnou profesi. Někteří jako méně hodnotnou profesi.“
- 10) průvodce, pomocník, maják, (vychovatelka)

Monika

- 1) vzdělání – kurz pracovníka v sociálních službách, arteterapie (Bc.); pozice – aktivizační pracovnice v pobytové službě; cílová skupina – lidé s postižením zraku, senioři; praxe – 14 let; věk – 42 let
- 2) zprostředkovat výtvarný projev ostatním, práce s lidmi
- 3) možnost uplatňovat arteterapii, „našla jsem se v cílové skupině“, je to klidnější, je to „vděčná“ práce, inspirující práce

- 4) „Postižení lidí už vnímám úplně automaticky, už mi to vůbec nepřijde. Ostatní od nich mají občas velký odstup. Vnímám to ale spíše tak, že už to přináší ten vysoký věk.“
- 5) potřeba extravertze v práci, přizpůsobit se (vnímá se jako introverta), dělat to, co je zrovna potřeba, dávat energii, nadšení
- 6) respekt a obdiv k tomu, co klienti zažili, „někdy je kontakt únavný, vše se opakuje“
- 7) únava ze stereotypu a energetické náročnosti práce, překvapivé momenty (zjišťování, jak zrakově postižení vnímají svět), podráždění z nepochopení, radost
- 8) nevypočitatelnost („jako u každé práce s lidmi“), dodržování stanovených časů, složité případy. Duševní hygiena: šití, kreativní projekty, zažívání.
- 9) jako obdivuhodnou práci
- 10) aktivizační pracovník, pečovatel

Žaneta

- 1) vzdělání – sociální pracovnice (Bc.); pozice – sociální pracovnice v sociální rehabilitaci v ambulantní službě; cílová skupina – lidé s postižením sluchu; praxe – 7 let; věk – 32 let
- 2) zájem o lidi, zájem o psychologii, komunikace s lidmi
- 3) příjemná dobrovolnická zkušenost, pocit uspokojení, podílení se na začleňování lidí do většinové společnosti, smysluplnost práce
- 4) „Skupina je znevýhodněná a bylo by dobré, kdyby se o ni většinová společnost zajímala. Měli bychom si být rovni. Myslím, že to tak ještě není.“
- 5) Snažit se o nestrannost, hájit zájmy klientů, otevřenost vůči problémům klientů, flexibilita, naslouchání, spolupráce, empatie, hranice, „jsem prý až moc proklientská“
- 6) „je to individuální, obecně pozitivní, jinak bych s nimi nemohla pracovat“
- 7) Negativní: frustrace (změny, nenaplnění cílů), vyčerpání, smutek ze zhoršujícího se zdravotního stavu klientů, strach z některých klientů. Pozitivní: radost ze zpětné vazby klientů. „Emoce jsou vyvážené“

- 8) administrativa, nenaplnění plánů, nepředvídatelnost situací, dojíždění, vysoké požadavky na široké znalosti sociálního pracovníka. Pomáhá supervize, útek do přírody, fyzické aktivity.
- 9) „Náročné povolání, které by nemohli dělat“
- 10) průvodce, spolupracující